

Johanna Talasniemi

Flickan kom...

*Aulikki Rautawaaran
Sibelius-ohjelmisto 1927–1957*

- MuM Johanna Talasniemi (johanna.talasniemi@uniarts.fi) valmistelee väitöskirjaa Taideyliopiston Sibelius-Akatemiassa sopraano Aulikki Rautawaarasta Sibeliuksen laulujen esittäjänä. Hän on työskennellyt Metropolia Ammattikorkeakoulussa erilaisissa tehtävissä vuodesta 2007. Äänialaltaan hän on mezzosopraano.

Flickan kom... Aulikki Rautawaara's Sibelius repertoire 1927–1957

In this article I examine soprano Aulikki Rautawaara's (1906–1990) Sibelius repertoire during the 30 years of her concert career. My aim is to produce new knowledge on the performance practices of Sibelius's songs and to shed light on the musical life of the time from a new perspective. Concert programmes and newspaper articles are the main body of my archival material which I accompany with additional scores and recordings. My empathic and critical approach is leaning on the ideas of cultural-historical biographical research. To study the sounding materials, I use singing and listening.

Rautawaara's Sibelius repertoire grew gradually during her concert career. The concerts celebrating the composer's 80th birthday in the autumn of 1945 had a strong influence on the final scope of the repertoire, which ended up being larger than that of other singers. The collaboration with the composer's son-in-law, conductor, pianist and composer Jussi Jalas, also had an impact on Rautawaara's Sibelius repertoire. Even though her Sibelius repertoire included some rarities, most often she performed the most popular songs. There was only one song, *Flickan kom ifrån sin älsklings möte* Op. 37 No. 5, that stayed in Rautawaara's repertoire from the beginning to the end of her concert career. The Sibelius repertoire suited her voice, and it offered her a possibility to create a profile as a singer and to enhance the Finnish national identity.

Flickan kom...

Aulikki Rautawaaran Sibeliushjelmisto 1927–1957

Johanna Talasniemi
.....

Johdanto

Kulttuurihistoriallinen laulajatutkimus on viime vuosikymmeninä erilaisilla painotuksilla ja vaihtelevissa määrin tarkastellut paitsi laulajien uria, heitä myös toimijoina sekä laajemmin laulajan työtä muokanneita olosuhteita, ilmiöitä ja virtauksia. Klassisen musiikin alueella laulajatutkimus on keskittynyt toistaiseksi pääosin 1800-luvulle ja 1900-luvun alkuun ja oopperamaailmaan (esimerkiksi Rutherford 2006; Cowgill & Poriss 2012; Broman-Kananen 2013; Toivakka 2015; Tägill & Knust 2015; Poriss 2017). Poikkeuksia tässä laulajatutkimuksen valtavirrassa ovat muutamit 1900-luvulle ja muuhun kuin oopperaympäristöön sijoittuvat tutkimukset (Karantonis, Planica, Sivuoja-Kauppara & Verstraete 2014; Tunbridge 2018). Erityisen inspiroiva on Susan Rutherfordin (2006) primadonnatutkimus, joka valottaa esimerkiksi sosiaalisen, poliittisen ja kulttuurielämän merkitystä tutkittavana olevien oopperalaulajien uralle.

Tässä artikkelissa kiinnostukseni kohteena on laulajan repertuaari. Olen kiinnostunut siitä, mitä ohjelmisto kertoo laulajan urasta. Toisin kuin Rutherford, keskityn kuitenkin yhteen laulajaan, hänen konsertti-ohjelmistoonsa yleensä, yhden säveltäjän ohjelmistoon erityisesti ja tarkastelen tästä näkökulmasta laulajan työtä laajemmin. Sopraano Aulikki Rautawaaran (1906–1990) uran Sibeliushjelmisto on kiinnostava ja aiemmin tutkimatonta ikkuna konsertti-ohjelmistojen ja laulajuuden tematiikkaan.

Aulikki Rautawaara oli kansainvälisesti tunnettu ja tunnustettu Jean Sibeliuksen laulujen esittäjä. Hän lauloi Sibeliukselta lähes kaikissa konserteissaan läpi 30-vuotisen uransa 1927–1957. Rautawaara esitti Sibeliukselta Suomessa ja ulkomailla niin kiertueilla, varainkeruukonserteissa, virallisissa yhteyksissä kuin äänitteilläkin. Yksinomaan Sibeliuksen lau-

luista koostuvia konsertteja Rautawaara ja Sibeliuksen vävy Jussi Jalas (1908–1985) pitivät Helsingissä joulukuussa 1945 ja Edinburghin kansainvälisellä festivaalilla 1949. Sibeliushjelmisto ei enää säveltänyt yksinlauluja Rautawaaran uran aikana, mutta hän omisti julkaisemattomaksi jääneen *Hymn to Thais* -laulunsa Rautawaaralle 1945. Kuten tulen osoittamaan, Rautawaaran Sibeliushjelmisto oli laajempi kuin muilla laulajilla ja se laajeni konserttiuran loppuun asti. Työ Sibeliuksen laulujen parissa oli siis merkittävä osa Rautawaaran uraa.

Koska Sibeliuksen laulut olivat niin keskeinen osa Rautawaaran työtä, herää kysymys, millainen hänen Sibeliushjelmistonsa oikeastaan oli. Mitä Sibeliuksen lauluja hän lauloi? Minkä tyyppisistä lauluista ohjelmisto koostui? Miten se vertautui muiden laulajien Sibeliushjelmistoihin? Muuttuiko ohjelmisto uran varrella? Tutkimusartikkelini tavoitteena on tuoda uutta tietoa Sibeliuksen laulujen esittämiskäytännöistä ja valottaa kyseessä olevan ajan musiikkielämää uudesta näkökulmasta. Myös musiikkielämän verkostojen moninaisuudesta on tällä tutkimuksella mahdollista tehdä runsaasti havaintoja. Tarkastelemalla menneisyyttä tutkimus tarjoaa näkökulman myös oman aikamme musiikkikulttuurin ja sen käytäntöjen punnitsemiseen.

Keskityn tässä artikkelissa siihen, mitä Sibeliuksen lauluja Rautawaara esitti. Tarkastelen yhtäältä, kuinka ohjelmisto karttui. Toisaalta kartoitan, kuinka paljon ja missä vaiheessa uraansa Rautawaara eri lauluja esitti sekä sitä, minkä tyyppistä ohjelmisto missäkin vaiheessa uraa oli. Kolmanneksi tarkastelen yksittäisen laulun esityshistoriaa. Rajaus Rautawaaran toimintaan Sibeliuksen laulujen parissa toisaalta mahdollistaa aktiivisten esiintymisvuosien käsittelyn koko kaareltaan, mutta se jättää pois oopperauran, elokuva- ja televisiotyön, analyysin Rautawaaran yhteistyöstä aikansa säveltäjien kanssa sekä aktiiviuraa seuranneen opetustyön. Myös Rautawaaraa käsittelevän aiemman tutkimuksen (Rautawaara 1988; Huttunen 2002, 384–386) tematiikka tulkintatapojen muutoksista jää tämän artikkelin tutkimustehtävän ulkopuolelle.

Konserttiohjelmistoja on aiemmin tutkittu lähinnä konserttikulttuurin ja ohjelmiston muuttumisen näkökulmasta. William Weberin (2008, 1–3) mukaan konsertit eriytyivät monenlaisten esittäjäkokoospanojen ja eri musiikkigenrejen ohjelmista 1800-luvun kuluessa kevyeen ja vakavaan musiikkiin ja esiintymiskokoospanojensa osalta omiin tilaisuuksiinsa, jollaisia Rautawaarankin konsertit pääosin olivat. Omassa artikkelissani konserttiohjelmiä tarkastellaan kuitenkin siis yhteen laulajaan ja yhden tietyn säveltäjän ohjelmistoon keskittyvästä näkökulmasta. Beatrix Borchard (2001) on tutkinut samaan tapaan alttolaulajatar Amelie Joachi-

min (1839–1899) Brahms-ohjelmistoa. Borchard (2001, 272–280) esittelee ohjelmiston karttumista taulukkomuodossa ja vertailee sitä muiden laulajien ohjelmistoihin, kuten itsekin tulen tässä artikkelissa tekemään. Laura Tunbridge (2018) luotaa lied-kulttuuria Lontoossa ja New Yorkissa maailmansotien välisellä ajanjaksolla ja käsittelee myös useiden laulajien ohjelmistoon liittyviä kysymyksiä. Hänen aineistonsa on kuitenkin pääasiassa muuta kuin konserttiohjelmia: aikakauden lehtiä sekä monipuolista kirjallisuutta.

Pääasiallisena arkistoaineistonani ovat konserttiohjelmat Sibeliusmuseon arkistoon talletetuissa Aulikki Rautawaaran leikekirjoissa, kyseisen arkiston muissa kokoelmissa, Fazer Konserttitoimiston arkistossa sekä Sibelius-Akatemian arkistossa. Leikekirjoja kokosivat sekä laulajatar itse että erityisesti hänen äitinsä¹. Konserttiohjelmia ja -ohjelmistoja koskevia tietoja on luettavissa myös leikekirjoihin tallennetuista kritiikeistä ja muista lehtiartikkeleista, joiden tietoja olen täydentänyt muiden edellä mainittujen arkistojen lehtileikkeiden kokoelmilla sekä Kansalliskirjaston digitaalisten lehtikokoelmien avulla. Aineistoa täydentävät Yleisradion arkiston ohjelmat, joissa Rautawaara muistelee uraansa.

Olen käsitellyt tutkimuksessani kaikenlaisia esiintymisiä, joista olen tietoa löytänyt. Julkisten pianosäestyksellisten konserttien lisäksi olen huomionnut myös orkesterikonserttien solistiesiintymiset ja esiintymiset erilaisissa kutsuvieras- tai muissa rajoitettujen yleisöjen tilaisuuksissa sekä levytykset. On todennäköistä, etten ole onnistunut jäljittämään jokaista Rautawaaran esiintymistä. Osasta esiintymisiä ei ole tallentunut lainkaan ohjelmistotietoja. Ohjelmiin on myös saattanut tulla viime hetken muutoksia, joista ei ole jäänyt jälkiä. Aineistoa on kuitenkin tällaisenaankin varsin kattavasti, ja nähdäkseni sen perusteella on mahdollista luonnehtia luotettavasti Rautawaaran Sibelius-ohjelmistoa.²

Tutkimusotteeni nojaa kulttuurihistoriallisen elämäkertatutkimuksen ajatukseen vuorovaikutuksesta yleisen ja erityisen välillä (Leskelä-Kärki 2006, 22 ja 2012, 28–36, 42–44; Hakosalo, Jalagin, Junila & Kurvinen 2014, 18, passim). Tutkimukseni ei ole varsinaista elämäkertatutkimusta siinä mielessä, että aineistossani ei ole henkilökohtaista materiaalia, kuten kirjeitä ja päiväkirjoja (ks. Leskelä-Kärki 2012, 31; Possing 2017, 42–44).³ Leskelä-Kärkeä (2006, 636 ja 2012, 42–46) soveltaen empaat-

¹ Venny Rautawaara, o.s. von Essen (1877–1962).

² Konserttiohjelma-aineiston mahdollisuuksista ja rajoituksista ks. Borchard 2001, 268–269.

³ Rautawaaralta on säilynyt noin sata suvun hallussa olevaa kirjettä, joihin olen tutustunut osittain. Koska niissä ei käsitellä Sibelius-ohjelmistoa nuottimateriaalin lähet-

tininen ja kriittinen lähestymistapa on työssäni kuitenkin keskeinen. Empaattisuus tarkoittaa tässä artikkelissa pyrkimystä tarkastella ohjelmistoa ja tilanteita Rautawaaran näkökulmasta (ks. myös Kinnunen 2014, 210). Tähän liittyy myös tarve tuoda esiin aika, jossa Rautawaara toimi (ks. Leskelä-Kärki 2012, 29 ja 2017, 179–180). Kriittisyys vaikuttaa suhtautumisessa lähteisiin ja pyrkimyksenä tiedostaa ajallinen etäisyys (Leskelä-Kärki 2006, 80; Kalela 2018, 31–34).

Koska aineistonani on myös nuotteja ja äänitteitä, empaattinen ja kriittinen lähestymistapani on laventunut laulamiseen ja kuuntelemiseen. Olen havainnoinut aineistoa lukemisen lisäksi laulamalla ja kuuntelemalla. Erilaisista konserttiohjelmista olen koonnut tietoa Rautawaaran ja joidenkin muiden laulajien konserttiohjelmista yleensä ja Sibelius-ohjelmistosta erityisesti. Äänitteitä kuuntelemalla ja ohjelmistoa itse laulamalla olen tehnyt huomioita vokaalisista ja musiikillisista ominaisuuksista.⁴ Tutkimuksen ja musiikkikirjallisuuden avulla pyrin liittämään havaintoni aikakauden kehykseen.

Kuvaan ensin Rautawaaran Sibelius-ohjelmiston karttumista kronologisesti. Tämän jälkeen käsittelen Sibeliuksen laulujen esiintymistiheyttä sekä sijoittumista uran eri vaiheisiin. Artikkelin lopussa keskityn lauluun *Flickan kom ifrån sin älsklings möte* op. 37 nro 5 ja pyrin sen myötä kuvaamaan konserttipaikkojen, -tilanteiden ja yhteistyökumppanien moninaisuutta.

Sibelius-ohjelmiston karttuminen

Aulikki Rautawaaran Sibelius-ohjelmisto laajeni uran aikana ainakin 58 lauluun. Ensikonsertissa 1927 ohjelmistossa oli yksi Sibeliuksen laulu, *Flickan kom ifrån sin älsklings möte*⁵, joka pysyi Rautawaaran ohjelmistossa uran viimeisiin vuosiin asti. Sibelius-ohjelmisto kuitenkin laajeni uran loppuun saakka. 1930-luku oli Rautawaaran oopperauran kulta-aikaa. Sibelius-ohjelmisto alkoi tulla keskeisemmäksi 1930-luvun lopulta, kun uran painopiste siirtyi konsertteihin. Sibeliusta sisältyi useimpiin kon-

tämistä koskevaa mainintaa lukuun ottamatta, olen jättänyt kirjeet tämän artikkelin aineiston ulkopuolelle.

⁴ Yksittäisten laulujen laulamalla tutkimisen lisäksi olen esittänyt myös yhden kokonaisen Rautawaaran ja Jalaksen Sibelius-resitaalin ohjelman pianisti Janne Mertasen kanssa luentokonsertissa Helsingin Konservatorion kamarimusiikkisalissa 2.12.2019.

⁵ Tästä eteenpäin käytän laulusta lyhennettyä nimeä *Flickan kom*.

serttiohjelmiin. Kuvaan seuraavassa, kuinka Sibelius-ohjelmisto karttui. Muita esiintymistilanteita laajemmin käsittelen Sibelius-uran käynnistymisen eli ensikonsertin 1927 ja Saksan-konsertit 1930-luvulla. Luvun lopussa esitän ohjelmiston laajenemisen myös taulukkona (kuva 5).

Ensikonsertti

Aulikki Rautawaara esitti Sibeliuksen laulun havaintojeni mukaan ensimmäisen kerran julkisesti ensikonsertissaan. Rautawaaran ammattiopintojen (1922–1925) julkisiin esiintymisiin Sibeliuksen laulut eivät päätyneet, vaikka laulunopettajien – Rautawaaran isän Väinön (1872–1950) ja Alexandra Ahngerin (1859–1940) – muiden oppilaiden esiintymisiin Sibeliukselta satunnaisesti kuului (konserttiohjelmat 22.5.1924 ja 26.5.1924). Näinä vuosina Helsingin musiikkiopistossa ja nimenmuutoksen 1924 jälkeen Helsingin Konservatoriossa Sibeliukselta näkyi julkisten näytteiden ohjelmissa ylipäänsä hyvin vähän (konserttiohjelmiä 1903–1927).⁶ Omasa julkisessa näytteessään loppukeväästä 1925 Rautawaara lauloi Charles Gounod'n nimeltä mainitsemattoman aarian oopperasta *Sapfo* sekä Armas Järnefeltin laulun *En spel- och dansvisa* (konserttiohjelma 27.5.1925; *Helsingin Sanomat* 28.5.1925). Gounod'ta Rautawaara ei tämän jälkeen nähdäkseni esittänyt, mutta Järnefeltiä hän lauloi suomalaisista säveltäjistä Sibeliuksen jälkeen eniten, aivan uransa loppuun asti.

Ensikonsertissa Helsingin yliopiston juhlasalissa 19.2.1927 *Flickan kom* oli sijoitettu kokonaan suomalaisesta musiikista koostuvalle jälkipuolelle. Konsertti alkoi kolmella barokkiaarialla, joita seurasi kaksi Edvard Griegin laulua, yksi tanskalaisen August Ennan laulu sekä konsertin alkupuolen päättänyt Maddalenen aaria Umberto Giordanon oopperasta *Andrea Chénier*. Ennan laulu oli tullut ohjelmistoon todennäköisesti edellisenä keväänä Kööpenhaminassa, jossa Rautawaara opiskeli suomalaisen Tanskaan muuttaneen Signe Liljequistin (1876–1958) johdolla.⁷ *Flickan kom* oli ohjelmassa neljänneksi viimeisenä. Sitä edelsivät Selim Palmgrenin *Friederike Brions visa* sekä Väinö Hannikaisen tuoreet sävellykset *Talvi-iltahämärässä* ja *Myöhään*.⁸ Konsertti päättyi Oskar Merikan-

⁶ Lauluista julkisissa näytteissä olivat esillä *Var det en dröm, Tuoll' laulaa neitonen* kahdesti sekä *Men min fågel märks dock icke* (konserttiohjelmat 22.5.1924; 25.5.1924; 26.5.1924 ja 26.5.1925).

⁷ Rautawaara palasi Tanskaan Liljequistin oppiin 1930. Opinnoista ks. esim. Hirvensalo 2008.

⁸ *Myöhään* on painetun nuotin ja Rautawaaran kertoman mukaan omistettu Rautawaaralle (Hannikainen 1927; Ikonen 1983). Ensikonsertin yhteydessä ei ole mainintaa kantaesityksestä.

non lauluihin *Tipu, tipu kuuleppas* ja *Illan kuutamossa* sekä Leevi Madetojan lauluun *Tule kanssani*.⁹ Konsertin pianistina oli Tauno Hannikainen (1896–1968). (Konserttiohjelma 19.2.1927.)¹⁰

Ensikonsertti arvioitiin seitsemässä lehdessä (*Helsingin Sanomat* 20.2.1927; *Hufvudstadsbladet* 20.2.1927; *Uusi Suomi* 20.2.1927; *Iltalehti* 21.2.1927; *Svenska Pressen* 21.2.1927; *Suomen Musiikkilehti* 1.3.1927; *Ylioppilaslehti* 5.3.1927). Vain *Uusi Suomi* noteerasi Sibelius-numeron ja sen kielteisesti. Lehden nimimerkki V. I. F. huomasi muiden kriitikoiden tavoin teknisiä puutteita forte-ilmaisuudessa ja korkeissa äänissä. Hän piti tästä syystä ääntä vielä riittämättömänä ohjelmassa olleisiin Sibeliuksen ja Madetojan lauluihin.¹¹ Esittäjän kyvyt ja musikaalisuus erityisesti liedin parissa arvioitiin kuitenkin jo huomattaviksi. (*Uusi Suomi* 20.2.1927; *Iltalehti* 21.2.1927; *Ylioppilaslehti* 5.3.1927.)

Sibelius-numeroa ensikonsertissa edeltänyt *Myöhään on Flickan komin* tavoin ilmaisultaan melko pateettinen. Vaikka se ei ole ambitukseltaan yhtä laaja kuin *Flickan kom*, sen esitysmerkinnät ja esimerkiksi huippukohdan melodian pysyminen äänen niin sanotulla ylemmällä ylimenoalueella tekee siitä vokaalisesti raskaan.¹² *Myöhään* sai joissakin kritiikeissä kiitosta (sävellyksen osalta *Hufvudstadsbladet* 20.2.1927 ja *Suomen Musiikkilehti* 1.3.1927; esityksen johdosta *Uusi Suomi* 20.2.1927). Yleisö ilmeisesti ainakin piti siitä kovasti koska vaati sen toistamista (*Uusi Suomi* 20.2.1927). Kenties *Flickan kom* osoittautui 20-vuotiaalle laulajalle liian

⁹ Myös Madetojaa Rautawaara esitti paljon, suomalaisista säveltäjistä seuraavaksi eniten Sibeliuksen ja Järnefeltin jälkeen. Madetojan musiikki näyttäisi kuitenkin jääneen ohjelmista pois 1949 eli kaksi vuotta säveltäjän kuoleman 1947 jälkeen. Palmgrenin laulut sen sijaan säilyivät ohjelmistossa vuoteen 1958 asti, vaikka ne eivät soineet konserteissa yhtä usein kuin Sibelius, Järnefelt ja Madetoja. Kolme viimeksi mainittua omistivat 1940-luvulla laulun Rautawaaralle.

¹⁰ Kuten artikkelin alussa kuvasin, olen tutkinut konserttiohjelmia monesta arkistokoelmasta. En kuitenkaan identifioi, mistä kokoelmasta ne milloinkin ovat. Tutkimani ulkomaan konserttien ohjelmat ovat yleensä Rautawaaran leikekirjoista. Kotimaiset konserttiohjelmien kokoelmat sisältävät myös samoja ohjelmia eli tietyt konserttiohjelmat saattavat sisältyä useaan kokoelmaan.

¹¹ V. I. F. viittaa luultavasti pastori Väinö Ilmari Forsmaniin (1889–1957), joka työskenteli 1920-luvun Helsingin pohjoisessa suomalaisessa seurakunnassa ja oli näin ollen Rautawaaran kanttori-isän työtoveri. Forsman toimi liturgina valtiollisissa jumalanpalveluksissa ja opetti myöhemmin kirkkolaulua Helsingin yliopistossa.

¹² *Flickan komin* ambitus on cis¹–gis², *Myöhään* es¹–g². Hannikaisen laulun esitysmerkintä on ”Pesante con disperazione” sekä huippukohdassa ”forte fortissimo”, ”con passione”, ja huippuäännet on aksentoitu. Huipennus pysyttelee neljä tahtia niin sanotulla ylimenoalueella e²–g². Sibeliuksen teosten nuottilähteinä olen käyttänyt Sibeliuksen teosten kriittisen kokonaisedition *Jean Sibelius Works* nuottitekstiä. Olen merkinnyt käytetyt nuottilähteet lähdeluetteloon, mutten viittaa niihin tämän enempää.

raskaaksi palaksi nimenomaan tässä yhteydessä *Myöhään*-laulun kahden esityksen perään. Usein *Flickan komin* intohimoiset fraasit tempaavat nimittäin laulajan mukaansa, mikä helpottaa laulun toteuttamista.

Ehkä edellä mainitulla kritiikillä oli vaikutusta siihen, että uran alkuvaiheissa Sibelius ei ollut vielä keskeinen työskentelysarka, vaikka Sibelius-ohjelmistossa toki olisi ollut tarjolla myös laulullisesti kevyitä vaihtoehtoja. Kaksikieliselle Rautawaaralle Sibeliuksen laulujen valta-kieli ruotsi ei olisi ollut esteenä, mutta hän on ohjelmistovalinnoillaan saattanut pyrkiä huomioimaan yleisönsä. 1920–1930-luvun vaihteessa Rautawaaran esiintymiset olivat nimittäin enimmäkseen muita kuin varsinaisia konserttitilanteita, kuten esiintymisiä laulu- ynnä muilla juhlilla, erilaisissa avajais- ja muissa tilaisuuksissa sekä radiossa ja kevyemmissä orkesterikonserteissa. Tiedossani ei ole, arvioiko Rautawaara Sibelius-ohjelmiston sopimattomaksi tällaisiin tilanteisiin tai kuka ohjelmiston niihin ylipäänsä valitsi. Pääosin ohjelmisto oli näissä esiintymisissä kuitenkin kotimaista laulumusiikkia useimmiten suomenkielisiin teksteihin, ensikonsertin säveltäjänimien lisäksi usein Ilmari Hannikaisen, Heino Kasken ja Aarre Merikannon lauluja.

Kansainvälinen ura käynnistyy Saksassa

Rautawaaran ura painottui 1930-luvulla oopperaan. Hän oli kiinnitettyä Suomalaiseen Oopperaan 1932–1933. Muutettuaan Berliiniin syksyllä 1933 hän opiskeli ensin Olga Eisnerin (1887–1982) johdolla ja työllistyi pian oopperaan, äänilevyille sekä elokuvaan. Saksa oli luonteva osoite kansainväliselle uralle pyrkivälle saksan kielen taitoiselle nuorelle laulajalle.¹³ Maa oli vaikuttanut vahvasti suomalaiseen musiikkielämään jo pitkään (Kurkela 2017, 46–49). Myös Hitlerin noustua valtaan tammi-kuussa 1933 musiikki- ja kulttuurisuhteet sinne olivat vireät (Murtomäki 2011, 20–44; Mäkelä 2007, 379–384; Hyytiä 2012, 114–120; Jokisipilä & Könönen 2013, 33–53). Rautawaara tavoitteli työtilaisuuksia, ja niitä myös sai. Glyndebournen festivaalilla hän esiintyi 1934–1938, Salzburgin festivaalilla 1937 ja molempien festivaalien laulajilla miehitettyissä Mozart-tuotannoissa Amsterdamissa, Antwerpenissa, Brysselissä, Cannesissa ja Kööpenhaminassa 1938–1939. Nämä kansainväliset ooppera-

¹³ Englannin kieltä Rautawaara opetteli vasta 1930-luvun puolivälissä, kun suunnitteilla oli elokuva- ja TV-töitä Lontoossa (*The Evening News* 30.3.1936; *Helsingin Sanomat* 5.4.1936; *Aamulehti* 8.5.1936).

näyttönsä Rautawaara antoi Kreivittärenä Mozartin oopperassa *Figaron häät* ja Glyndebournessa kolmena kesänä myös *Taikahuilun* Paminana.

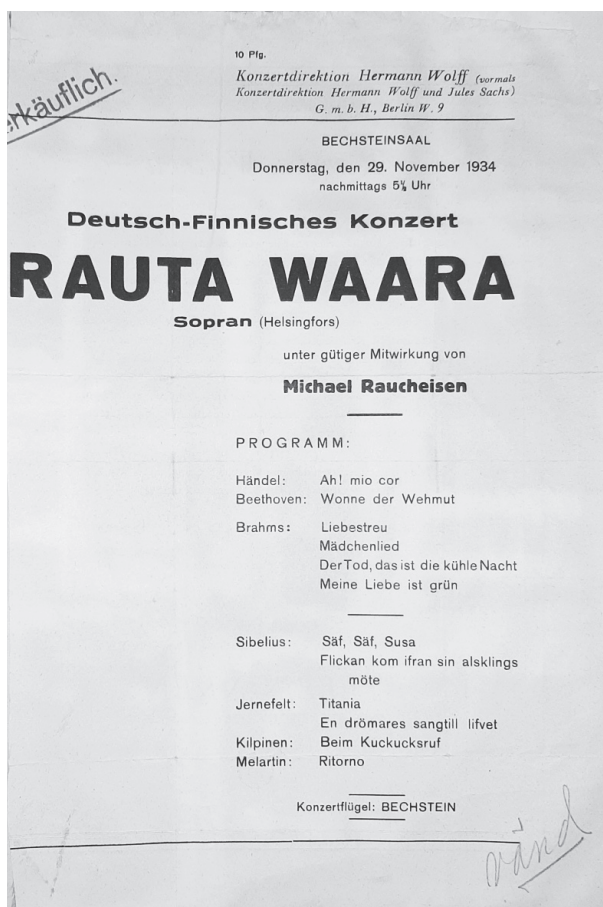
Oopperapainotuksesta huolimatta Sibeliuksen laulut palasivat Rautawaaran konserttiohjelmiin näinä vuosina. Yksittäisissä konserteissa ja esiintymisissä Saksassa ja Englannissa Sibeliusta oli konserttiohjelmissa yhdestä viiteen laulua. Isossa-Britanniassa Sibeliuksen musiikki oli ollut pitkään suosittua (Gray 1995; Mäkelä 2007, 390–395; Adams 2011, 120–124). Saksassa vastaanotto oli ollut ristiriitaisempaa, mutta kansallissosialistien noustua valtaan 1933 Sibeliuksen musiikki alkoi saada voimakasta nostetta. Sen katsottiin kuvastavan sitä pohjoista ajatusta, joka sopi kansallissosialistiseen ideologiaan. (Gleißner 2002, 73–75, 87–88, 403–405; Murtomäki 2011, 39–40.)

Rautawaaran ensimmäisessä Saksan-resitaalissa Bechstein-salissa, Berliinissä, marraskuussa 1934 Sibeliuksen lauluja kuultiin kaksi. Saksalais-suomalaiseksi teemoitetun konsertin alkupuoli koostui Händel-, Beethoven- ja Brahms-numeroista. Kaksi Sibeliuksen laulua aloitti jälkipuolen. *Flickan kom* -laulua kehystivät sitä lyyrisemmät *Säv, säv, susa* op. 36 nro 4 sekä Armas Järnefeltin *Titania*. Jälkipuolen muita säveltäjänimiä olivat Yrjö Kilpinen ja Erkki Melartin.¹⁴ (Konserttiohjelma 29.11.1934; kuva 1.)

Kansallissosialistisen puolueen pää-äänenkannattajan *Völkischer Beobachterin* kriitikko, nimimerkki F. St ei mainitse Sibeliusta lyhyessä myönteisessä arviossaan mutta harmittelee sitä, että suosittua Kilpistä oli ohjelmassa vain yksi numero. Hän kiinnittää huomiota myös siihen, että aluksi hieman vaikeat ylä-äännet vapautuivat jälkipuolella vasta Melartinin *Ritorno*-laulussa. Voimakkaat suosionosoitukset johtivat ylimääräisiin numeroihin. (*Völkischer Beobachter* 1.12.1934.)¹⁵ Kotimaassa *Uusi Suomi* (30.11.1934) raportoi tuoreeltaan laulajattaren menestyksestä. *Völkischer Beobachterin* arvostelua referoivat *Uusi Suomi* (5.12.1934) ja *Hufvudstadsbladet* (9.12.1934).

¹⁴ Järnefelt: *Titania, En drömmares sång till livet*; Kilpinen: *Käköö kuullessa*; Melartin: *Ritorno*.

¹⁵ Esittämäni ulkomaisten lehtien nimet ja päivämäärät ovat pääosin leikekirjassa annettuja ja tarkistamattomia. Olen tutkinut ulkomaisten sanomalehtien tietokantoja (esim. Berliinin osavaltion kirjaston ZEFYS, British Library Newspapers, Europeana, Münchener Digitalisierung Zentrum -digitaalikirjasto ja Ruotsin kuninkaallisen kirjaston sanomalehtiarkisto), joissa on ollut saatavilla vain yksittäisiä käyttämiäni sanomalehtiä tai niiden vuosikertoja. Toisinaan päivämäärä on vahvistettavissa muista lähteistä. Ohjelmiston tutkimuksen näkökulmasta päivämäärien tarkkuus nähdäkseeni riittää tällaisenaan.

*Kuva 1. Ensimmäisen
Berliinin-konsertin
ohjelma Rautawaaran
leikekirjassa (konsertti-
ohjelma 29.11.1934).¹⁶*

Saksalais-suomalaisesta temasta huolimatta konsertin ohjelma noudatti rakennetta, joka sittemmin oli vallitseva Rautawaaran pianosäestyksellisissä resitaaleissa. Weber (2008, 305) on todennut, että kronologinen rakenne alkoi vallita laulajien konserttiohjelmissa jo 1910-luvulta alkaen. Rautawaaran ohjelmiin kronologinen rakenne vakiintui vasta 1930-luvulla. Ohjelmat alkoivat barokki- tai Mozartin aarioilla, joita seurasi lied-osasto. Eryyisen paljon Rautawaara esitti Brahmsia, mutta myös Schumannin ja Wolfin liedejä. Schubertia hän lauloi levytyksen lisäksi nähdäkseni vain kerran (Gronow 1989; *Helsingin Sanomat* 7.8.1935). Keskeisimmän lied-kirjallisuuden lisäksi Rautawaara esitti 1940-luvulta alkaen usein myös Lisztin ja Respighin lauluja. Toisin kuin monilla oop-

¹⁶ Artikkelissa käyttämäni valokuvat ovat Sanna Linjama-Mannermaan ottamia, mistä hänelle suuret kiitokset. Berliinin-konsertissa Aulikki Rautawaara esiteltiin nimellä Rauta Waara.

perauraan keskittyneillä kollegoilla, Rautawaaran pianosäestyksellisissä resitaaleissa ei ollut aarioita konserttien alkunumeroita enempää.

Sibeliuksen laulut sijoittuivat pääsääntöisesti konserttien jälkipuolelle, joka koostui suomalaisesta ja/tai pohjoismaisesta musiikista. Tunbridgen mukaan klassisen laulumusiikin konserttiohjelmista tuli maailmansotien välissä keino esitellä identifioitumista kansallisuuteen tai etniseen alkuperään. Lied-resitaaleissa laulajilla oli mahdollisuus tuoda esiin kykyään hallita eri kieliä ja tyylejä. (Tunbridge 2018, 35.) Oman ohjelmistonsa avulla Rautawaara ilmensi suomalaisuuttaan ja pohjoismaisuuttaan. Kotimaisten kielten ohella hänen ohjelmistossaan oli hyvin vähän muita kuin klassisen laulurepertuaarin pääkieliä italiaa ja saksaa. Rautawaaran ohjelmia leimasi kuitenkin myös se, että hän opetteli koko ajan uutta ohjelmistoa ja lauloi myös paljon oman aikansa musiikkia.

Marraskuun 1934 konsertin pianistina oli arvostettu lied-partneri Michael Raucheisen (1889–1984), jonka kanssa myös koloratuurisopraano Lea Piltti (1904–1982) työskenteli vuodesta 1937 alkaen (Nivanka 1992, 103).¹⁷ Rautawaaralle konsertti jäi nähdäkseen ainoaksi Raucheisenin kanssa, mutta yhteistyö jatkui vielä Brahms-, Grieg- ja Wolf-levytyksillä sodan aikana 1942 (Gronow 1989). Tällöin Raucheisen vastasi solistitoiminnasta Saksan radiossa (Kater 1997, 69). On todennäköistä, että Raucheisenilla oli vaikutusta ohjelmistovalintoihin. Esimerkiksi Rautawaaran konserttiohjelmissa uusi Brahms on saattanut tulla ohjelmistoon 1934 Raucheisenin ehdotuksesta tai mahdollisesti aiemmin mainittujen Berliinin opintojen vaikutuksesta. Sitten Brahms muodostui Rautawaaran lied-ohjelmiston kulmakiveksi. Rautawaara esitti Brahmsia vuosina 1934–1954 ainakin 110 konsertissa.

Olisi mielenkiintoista tietää, kenen aloitteesta Sibeliuksen laulut itse asiassa valikoituivat tähän konserttiin. Raucheisen on toki voinut olla kiinnostunut työstämään Sibeliusta suomalaisen laulajan kanssa. Rautawaara oli myös tutustunut Berliinin filharmonikkojen ylikapellimestari Wilhelm Furtwängleriin (Ikonen 1983). Tämä oli alkanut johtaa Sibeliusta 1920-luvulla ja olisi näin ollen periaatteessa voinut rohkaista Rautawaaraa laulamaan Sibeliusta (Gleißner 2002, 138–141).¹⁸ Pidän

¹⁷ Raucheisenin yhteistyökumppaneina olivat monet 1930–1940-lukujen huomattavat laulajat, kuten sopraano Elisabeth Schwarzkopf (1915–1965). Raucheisen oli ilmeisesti natsipuolue NSDAP:n jäsen ja ainakin jo maaliskuussa 1935 läheisissä suhteissa kansallissosialistiseen valtionjohtoon. (Kater 1997, 63, 69.)

¹⁸ Rautawaara kertoi muisteluohjelmassa myös koelaulaneensa Furtwänglerille, muiden muassa Sibeliusta. Kapellimestari ehdotti Rautawaaralle koelaulua Hampurin oopperaan johtamansa maan ykkösnäyttämön Berliinin valtionoopperan sijaan, jotta

kuitenkin todennäköisenä, että valinta oli Rautawaaran. Nosteessa ollut Sibeliuksen musiikki oli hänelle Mozart-roolien ja levytystoiminnan ohella profiloitumismahdollisuus.

Jo ennen Berliinin-konserttia, viimeistään syyskuussa 1934 Rautawaara solmi saksalaisen Telefunken-yhtiön kanssa levytys sopimuksen, joka jatkui lopulta lähes 10 vuotta. Ensimmäiset Sibelius-äänitteet tallentuivat 1935, tuolloin vielä saksaksi. *Flickan kom* avasi tien myös Sibelius-levytyksiin, nyt orkesteriversiona. Hans Schmidt-Isserstedtin (1900–1973) johtamien Berliinin filharmonikkojen kanssa Rautawaara tallensi myös laulun *Den första kyssen* op. 37 nro 1. (Gronow 1989.)¹⁹

Isossa-Britanniassa Rautawaara esitti Sibeliusa leikekirjojen mukaan ensi kerran heinäkuussa 1936 Anglo-Finnish Societyn tilaisuudessa. Sibelius-numeroita oli Mozartin ja Puccinin aarioiden seurassa neljä, joista uutta ohjelmistoa olivat *På verandan vid havet* op. 38 nro 2, *Tuoll' laulaa neitonen* op. 50 nro 3 ja *Sommarnatten* op. 90 nro 5.²⁰ Pianistina oli kapellimestari Hans Oppenheim (1892–1965), Rautawaaralle tuttu Glyndebournen festivaalilta. (Ohjelma 2.7.1936.) Rautawaara työskenteli Glyndebournen lisäksi Englannissa elokuvan ja täysin uuden median eli television parissa, mutta konserttiesiintymiset jäivät siellä vähiin.

Rautawaaran ura Keski-Euroopassa ajoittui kansallissosialismin vuosiin. Maaliskuussa 1938 Saksa alkoi toteuttaa laajentumispolitiikkansa miehittämällä Itävallan.²¹ Pitkäperjantaina 15.4.1938 Rautawaara esitti Sibeliusa Berliinissä yhteiskonsertissa tenori Peter Andersin (1908–1954) kanssa. Pianistina oli Ferdinand Leitner (1912–1996). Sibeliukselta ohjelmassa oli paikalla olleen *Aamulehden* toimittajan mukaan ainakin *Svarta rosor* op. 36 nro 1 (*Aamulehti* 8.5.1938). Konsertti-ilmoituksessa Sibeliuksen nimeä ei mainita (Führer durch die Konzertsäle Berlins

sopraano voisi opetella keskeisen repertuaarinsa siellä saksaksi. Hampurin ooppera tarjosi Rautawaaralle kolmen vuoden kiinnitystä, josta hän kieltäytyi koti-ikävään vedoten. (Ikonen 1983.)

¹⁹ Laulut olivat saksan kielellä nimeltään *Mädchen kam vom Stelldichein* ja *Der erste Kuss*. Orkesterisovitukset olivat todennäköisesti Schmidt-Isserstedtin (Dahlström 2003, 167, 174). Äänitteet sisältyvät Finlandia Recordsin Rautawaaran kuoleman jälkeen julkaisemaan kokoelmaan *Telefunken Recordings 1934–1938* (Rautawaara 1992). Ne ovat kuunneltavissa myös Spotifyssa.

²⁰ Lisäksi ohjelmassa oli *Den första kyssen*. *Tuoll' laulaa neitonen* on alun perin *Im Feld ein Mädchen singt*, jota Rautawaara esitti enimmäkseen suomeksi. *På verandan vid havet* on vokaalisesti muita järeämpi laulu sitkeine fraaseineen ja fortissimo-nousuineen, vaikka myös *Den första kyssen* ja *Sommarnatten* ovat ambitukseltaan laajoja, lähellä kah-ta oktaavia (b–gis², c¹–as²).

²¹ Saksan laajentumispolitiikan alusta ks. esim. Hyytiä 2012, 192–206.

1937–1938). Kriitikot pelkästään kiittivät, mutta Sibeliuksen lauluja he eivät yksilöineet (*Berliner Tageblatt* 20.4.1938; lehdistökatsaus ”Berliner Kritikauszüge”; *Völkischer Beobachter* 18.4.1938; yksilöimättömiä lehtileikkeitä). Eräälle arvioitsijoista nimenomaan Sibeliuksen laulujen ankarat linjat muistuttivat ruotsalais-suomalaisen [sic] maiseman karaktääristä ja olivat poeettisinta konsertissa (yksilöimätön saksalainen lehtileike).

Konsertin molemmin puolin Rautawaara levytti Sibeliusta Berliinissä, nyt alkukielellä. Orkesterilevytyksessä Schmidt-Isserstedtin johtamien Berliinin filharmonikkojen kanssa tallentuivat *Demanten på marssnön* op. 36 nro 6 sekä vanhan ohjelmiston *Säv, säv, susa* orkesteriversiona.²² Pari päivää konsertin jälkeen Rautawaara levytti pianisti Ferdinand Leitnerin kanssa *Svarta rosor* -laulun. (Gronow 1989.)²³ Yksin tai yhdessä pianistin kanssa Rautawaara oli valinnut laulun konserttiin todennäköisesti testatakseen sen esittämistä ennen levytystä.

Rautawaara muutti Suomeen kesällä 1938 avioiduttuaan toisen keran²⁴ mutta jatkoi oopperatyötä ja konsertointia muualla Euroopassa Suomesta käsin. Jo syksyllä 1938 hän palasi Saksaan kiertueelle. Muutama päivä Rautawaaran Suomesta lähdön jälkeen Saksa onnistui laajentumispyrkimyksiensä edistämässä ja Tšekkoslovakian sudeettialueet liitettiin siihen Münchenin sopimuksella syyskuun lopussa. Kotiin palattuaan laulajatar kuvaili, kuinka konsertti Siegenissä Reininmaalla oli vastoin hänen odotuksiaan ollut loppuunmyyty. Valtakunnankansleri Hitler nimittäin piti samaan aikaan radiopuheen, jossa käsitteli Münchenin kokouksen tuloksia. (*Aamulehti* 1.1.1939.)

Rautawaara kertoi antaneensa kiertueella yli 30 konserttia (*Aamulehti* 1.1.1939). Osa konserteista oli valtaapitävien kansallissosialististen kulttuurijärjestöjen Kraft durch Freude ja Nordische Gesellschaft järjestämiä (*Aamulehti* 1.1.1939; *Ajan suunta* 10.10.1938; *NSZ Rheinfront* 3.12.1938; ko. järjestöistä ks. Gleißner 2002, 87–96, 117–119, 154–158; Hiedanniemi

²² Dahlströmin Sibeliuksen teosluettelossa (2003, 162) sovitusta ei mainita, mutta pidän todennäköisenä, että *Demanten på marssnön* -sovituksen tavoin myös *Säv, säv, susa* -laulun orkesterisovitus on Schmidt-Isserstedtin. Kuulonvaraisesti havaittuna Rautawaaran levytyksen kokoonpano ei vastaa Dahlströmin (2003, 162) mainitsemia *Säv, säv, susa* -orkesterisovituksien instrumentaatioita. Lisäksi myös tyyli muistuttaa Schmidt-Isserstedtin muita tässä käsiteltyjä orkesterisovituksia (Rautawaara 1992).

²³ Lisäksi *På verandan vid havet* ja *Im Feld ein Mädchen singt*. Rautawaaran tulkintaa *Svarta rosor* -laulusta muiden laulajien tulkintoihin vertaavissa tutkimuksissa aineistona on myöhempi, vuodelle 1949 ajoitettu äänite (Rautawaara 1988; Huttunen 2002, 384–386).

²⁴ Gunnar Aminoff 1938–1954. Rautawaaran ensimmäinen aviomies 1928–1931 oli Reino Palmroth ja kolmas Erik Bergman 1956–1958. Rautawaaralla ei ollut lapsia.

1980, passim). Propagandaministeri Joseph Goebbelsin alaisuudessa rakennettu kulttuuritoiminnan kontrollijärjestelmä ulottui kesään 1938 mennessä pienimmillekin paikkakunnille ja valvoi myös konserttiohjelmien poliittista ja ideologista sopivuutta (Gleißner 2002, 123–124). Rautawaaran kiertueohjelmien saksalaiset, pohjoismaiset ja italialaiset säveltäjänimet Beethoven, Brahms, Mozart, Schumann, Grieg ja Sibelius sekä orkesterikonserteissa toisinaan esitetyt Puccini, Mascagni ja von Weber olivat soveliaita.²⁵

Kiertueen ohjelmistossa oli siis Sibeliusta, mutta lehdet eivät eritelleet lauluja. Hampurissa konsertteja oli kaksi, orkesterikonsertti ja resitaali (*Hamburger Tageblatt* 17.10.1938; *Hamburger Fremdenblatt* 29.10.1938).²⁶ Bremenissä Rautawaara esitti tiettävästi ensimmäistä kertaa *Arioson* op. 3 (tunnistamaton bremeniläislehti 4.11.1938). Kiertueen lied-resitaaleissa Rautawaaran pianistina oli useimmiten Ferdinand Leitner. Stettinissä myös sellistiveli Pentti Rautawaara (1911–1965) esiintyi omin ohjelmanumeroin (konserttiohjelma 11.11.1938).²⁷ Vajaa kaksi vuorokautta Stettinin konserttia aiemmin, niin sanottuna kristalliyönä, kansallissosialistinen puoluekoneisto kohdisti ennen näkemätöntä väkivaltaa maan juutalaisia kohtaan.²⁸

²⁵ Kansallissosialistien käsityksistä saksalaisesta musiikista ks. Kater 1997, 76. Oopperaja orkesteriohjelmistosta ks. Levi 1994, 192–193, 217–218, 223 ja Gleißner 2002, 200–210. Rautawaaran suhtautumista totalitaristisen kolmannen valtakunnan toimintaan olisi tarpeen tarkastella perusteellisemmin kuin tässä artikkelissa on mahdollista.

²⁶ Hampurin-resitaalia seuraavana aamuna Rautawaaran oli tarkoitus lentää Lontoon laulaakseen iltapäivällä Sibelius-viikon konsertissa Aeolian Hallissa (*The Times* 29.10.1938). Lentäminen ei sumun vuoksi kuitenkaan onnistunut, vaikka Rautawaara vuokrasi lontoolaisjärjestäjien ehdotuksesta yksityiskoneen vuoroliikenteen peruunnuttua (*Aamulehti* 1.1.1939; *Helsingin Sanomat* 1.11. ja 3.11.1938). Säveltäjää Lontoossa edustaneen tyttären Eva Paloheimon mukaan Rautawaaran ohjelmassa oli ollut tarkoitus olla yhdeksän Sibeliuksen laulua (*Uusi Suomi* 20.11.1938). Tämä olisi ollut laajin Sibelius-osasto Rautawaaran konserttiohjelmissa toistaiseksi. Rautawaaran esiintymisen peruuntumista harmiteltiin sekä Englannissa että Suomessa (*Helsingin Sanomat* 1.11.1938; *Uusi Suomi* 20.11.1938). Peruuntuminen oli todennäköisesti voimakas pettymys myös laulajattarelle itselleen. Seuraavan kerran hän lauloi Sibeliusta Brittein saarilla vasta 1940-luvun lopussa.

²⁷ Vivaldi: D-duurikonsertto; Boëllmann: *Sinfoniset variaatiot*. Pentti Rautawaara oli opiskelemassa syksyllä 1938 Berliinissä filharmonikkojen soolosoellessa Tibor de Machulan oppilaana (Rautawaara 1958, 844). De Machula esiintyi Aulikki Rautawaaran lisäksi joissakin kiertueen konserteista (*NSZ Rheinfront* 3.12.1938). Laulajattaren Sibelius-numeroina Stettinissä olivat *Den första kyssen*, *På verandan vid havet*, *Sommarnatten*, *Säv, säv, susa* ja *Svarta rosor* (konserttiohjelma 11.11.1938).

²⁸ Kristalliyöstä ks. Kuparinen 2008, 236–238 ja Steinweis 2007.

Sibeliuksen laulut arvioitiin Stettinin ohjelman kiistattomaksi kohokodaksi (*Pommersche Zeitung* 13.11.1938; *Stettiner General Anzeiger* 13.11.1938). Käsiohjelmassa Sibeliuksen laulujen nimet olivat saksaksi, ja siihen oli painettu myös laulukelpoiset saksankieliset käännökset (konserttiohjelma 11.11.1938). Laulajattaren saksan kielen taito todettiin moitteettomaksi ja äidinkielen kaltaiseksi (*Pommersche Zeitung* 13.11.1938; *Stettiner General Anzeiger* 13.11.1938). Ainakin osin Rautawaara lauloi Sibeliusta kiertueella kuitenkin alkukielellä (*Hamburger Tageblatt* 17.10.1938; *Hamburg Nachrichten* 29.10.1938; tunnistamaton bremeniläislehti 4.11.1938; *NSZ Rheinfront* 3.12.1938).

Kiertueen jälkeen Rautawaara kertoi Suomessa, että *På verandan vid havet* oli Saksassa valtavan suosittu ja hän sai toistaa sitä konserteissaan useita kertoja (*Aamulehti* 1.1.1939; *Helsingin Sanomat* 31.1.1939). Ehkä laulun luonnonmystiikka ja kenties jopa wagneriaaniseksi luonnehdittava sävelkieli oli juuri sopivaa vallassa olevaan estetiikkaan (ko. estetiikasta ks. Gleißner 2002, 116–117; sävellyksestä ks. Mäkelä 2007, 324–325). *På verandan vid havet* oli Sibeliuksen sihteerin Santeri Levaksen (1960, 239) mukaan myös säveltäjän lempilauluja. Rautawaara ihmetteli, kuinka Sibeliuksen laulut olivat Saksassa täysin tuntemattomia, vaikka orkesterimusiikkia tunnettiin (*Helsingin Sanomat* 31.1.1939; *Hufvudstadsbladet* 31.1.1939).

Ura painottuu Suomeen ja Ruotsiin

Helmikuussa 1939 Rautawaara konsertoi ensimmäistä kertaa vuosiin kotimaassa.²⁹ Yhdeksän Sibeliuksen laulua muodosti ensi kertaa konsertin kokonaisen jälkipuolen. Pianistina Helsingin yliopiston juhlasalissa oli Timo Mikkilä (1912–2006). Konsertin alkupuoli koostui Brahmsin ja Schumannin liedeistä ja säveltäjänimiä oli ohjelmassa näin ollen poikkeuksellisen vähän, vain kolme. (Konserttiohjelma 1.2.1939.) Rautawaaralle uutta Sibeliushjelmistoa olivat *Hundra vägar har min tanke* op. 72 nro 6, *Lastu lainehilla* op. 17 nro 7, *Men min fågel märks dock icke* op. 36 nro 2, *Bollspelet vid Trianon* op. 37 nro 3 sekä *Var det en dröm?* op. 37 nro 4 eli viisi laulua yhdeksästä. Sibeliushjelmistö painottui lyyriisiin lauluihin.³⁰ On mahdollista, että sama kokonaisuus oli suunniteltu esitet-

²⁹ Edellinen oma resitaali oli Helsingissä 1930 (konserttiohjelma 12.11.1930). Orkesterisolistina Rautawaara oli laulanut Helsingissä syksyllä 1933 (Jyrkiäinen 1993, 678).

³⁰ Dramaattista puolta edustivat *På verandan vid havet* ja *Svarta rosor* vanhasta ohjelmistosta.

täväksi peruuntuneessa konsertissa Lontoon Sibelius-viikolla lokakuussa 1938.³¹ Rautawaara ja Mikkilä esittivät viisi näistä lauluista myös toisessa konsertissaan (konserttiohjelma 7.2.1939).³² Rautawaaran konserteissa ja levyillä esittämä Sibelius-ohjelmisto koostui tässä vaiheessa 14 laulusta.

Maailmantilanne kriisiytyi syksyllä 1939. Saksa hyökkäsi Puolaan syyskuun alussa. Suomen talvisodan syytyminen Neuvostoliittoa vastaan 30.11. keskeytti Rautawaaran Skandinavian kiertueen (*Helsingin Sanomat* 10.5.1940).³³ Sotavuosina konserttiesiintymisistä tuli Rautawaaran uran pääsisältö, eikä oopperaura palannut entiselleen sotien jälkeenkään. Rautawaara konsertoi laajalti Suomessa ja paljon Ruotsissa, mutta hän työskenteli myös muualla Pohjoismaissa ja Keski-Euroopassa. Monet esiintymisistä olivat hyväntekeväisyyskonsertteja. Sibeliuksista oli lähes kaikissa konserttiohjelmissa.

Vuonna 1940, välirauhan aikana, Rautawaaran Sibelius-ohjelmisto laajeni kahdessa radioidussa orkesterikonsertissa (radion ohjelmatiedot useissa lehdissä, esim. *Suomen Sosialidemokraatti* 10.5.1940 ja 8.12.1940). Kapellimestari Simon Parmet (1897–1969) olisovittanut johtamaansa Helsingin kaupunginorkesterin konserttiin neljä laulua (*Svenska Pressen* 11.5.1940).³⁴ Rautawaaralle uutta ohjelmistoa olivat *Narciss* JS 140 ja *Die stille Stadt* op. 50 nro 5. Jälkimmäinen esitettiin ruotsiksi, mitä *Nya Argus* -lehden (16.5.1940) nimimerkki D–s paheksui.³⁵ Tiedossani ei ole, kenen valinta laulun esityskieli oli tai miksi siihen päädyttiin. Tietojeni mukaan Rautawaara esitti laulua vain kahdesti. Joulukuussa 1941 Berliinissä kieli oli ymmärrettävästi alkuperäinen saksa (konserttiohjelma 3.12.1941).³⁶

Rautawaaran työ Sibeliuksen laulujen parissa oli säveltäjän 75-vuotisjuhlien aikoihin 1940 jo niin tunnustettua, että hän esiintyi myös juhla-

³¹ Ks. viite 26.

³² *På verandan vid havet, Tuoll' laulaa neitonen, Lastu lainehilla, Säv, säv, susa, Var det en dröm?*

³³ Syksystä 1939, talvi- ja jatkosodasta ks. esim. Meinander 2012, 143–238.

³⁴ *Den stilla staden* (alunperin *Die stille Stadt*), *Narciss*, *Demanten på marssnön*, *Var det en dröm?*. Sibeliuksen teosluettelo ei tunne Parmetin sovitusta *Demanten på marssnön* -laulusta, joten on mahdollista, että lehtiartikkelissa on virhe ja Rautawaara lauloi Sibeliuksen oman orkestroinnin, jonka hän myös levytti 1946 (Dahlström 2003, 164–165). Uuno Klami *Helsingin Sanomissa* (11.5.1940) ja Yrjö Suomalainen *Uudessa Suomessa* (11.5.1940) tosin kertovat, että kaikki viisi laulua olisivat olleet Parmetin orkestroimia. Viidentenä lauluna ohjelmassa oli *På verandan vid havet*, josta Dahlström (2003, 178–179) kirjaa vain Sibeliuksen oman sekä Ernest Pingoud'n sovituksen. Jälkimmäisen Rautawaara esitti joulukuussa 1940 (ks. viite 37).

³⁵ Kyseessä lienee kirjailija ja säveltäjä Elmer Diktonius (Valtiala 2012). Hänen mielestään Richard Dehmelin runo olisi tullut esittää saksaksi (*Nya Argus* 16.5.1940).

³⁶ Rautawaara on kirjoittanut saksankieliset sanat konsertin käsiohjelman reunaan.

konser ttien solistina. Armas Järnefeltin (1869–1958) johtaman Helsingin kaupunginorkesterin juhlakonsertin ohjelmassa varsinaisena syntymäpäivänä oli viisi laulua³⁷, joista *Aus banger Brust* op. 50 nro 4 oli uusi Rautawaaran ohjelmissa (konserttiohjelma 8.12.1940). 12.12.1940 Järnefelt johti juhlakonsertin myös Göteborgissa (*Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 11.12.1940). Kuudesta Rautawaaran esittämästä laulusta kolme oli samoja kuin Helsingissä neljä päivää aiemmin, loput kolme vanhaa ohjelmistoa.³⁸ Rautawaara teki molemmissa konserteissa kriitikoihin ja heidän mukaansa myös yleisöön valtavan vaikutuksen eläytymisellään (esim. *Göteborgs Morgonpost* 13.12.1940; *Göteborgs Posten* 13.12.1940; *Helsingin Sanomat* 9.12.1940; *Ny Tid* 13.12.1940; *Suomen Sosialidemokraatti* 9.12.1940; *Uusi Suomi* 9.12.1940). Kiitosta jakelivat niin riippumattomat kuin poliittisesti sitoutuneet lehdet sekä oikealta että vasemmalta.

Maaliskuussa 1941 kahdesta Fazer Konserttitoimiston järjestämästä konsertista pianisti Cyril Szalkiewiczin (1914–1969) kanssa kasvoi suosion myötä viiden konsertin sarja (konserttiohjelmat 11.3.; 18.3.; 20.3.; 30.3. ja 23.4.1941; kuvat 2 ja 3). Näistä yhdessä ei ollut Sibeliuksen lauluja lainkaan (konserttiohjelma 18.3.1941). Rautawaara esitti näissä viidessä konsertissaan vaihtelevia monipuolisia ohjelmia ja niiden välissä 18.4. Helsingin kaupunginorkesterin konsertissa Armas Järnefeltin johdolla Gustav Mahlerin laulusarjan *Lieder eines fahrendes Gesellen* sekä Järnefeltin lauluja (konserttiohjelma 18.4.1941). Sibelius-ohjelmisto koostui kymmenestä laulusta, joista *Under strandens granar* kuului kahden konsertin ohjelmaan.³⁹ Ohjelmisto painottui kevyisiin lyyrisiin lauluihin. Uusia lauluja olivat *Soluppgång* op. 37 nro 3, *Das Mühlrad* op. 57 nro 3, *Under strandens granar* op. 13 nro 1, *Och finns det en tanke* op. 86 nro 4 ja *Souda, souda, sinisorsa* JS 180.

Suomen jatkosota Neuvostoliittoa vastaan alkoi juhannuksena 1941. Marraskuussa Rautawaara oli Ruotsin-kiertueella ja *Våren flyktar hastigt* op. 13 nro 4 tuli ohjelmistoon orkesterikonsertissa Helsingborgissa

³⁷ *Arioso, Men min fågel märks dock icke, Bollspelet vid Trianon, Aus banger Brust, På verandan vid havet.* Orkesterisovituksista Jussi Blomstedtin oli *Men min fågel märks dock icke* ja Ernest Pingoud'n *Bollspelet vid Trianon, Aus banger Brust* ja *På verandan vid havet.* Ylimääräisenä numerona oli *Var det en dröm?*. (*Uusi Suomi* 9.12.1940.)

³⁸ *Arioso, Aus banger Brust, Bollspelet vid Trianon, Demanten på marssnön, Var det en dröm?, På verandan vid havet.*

³⁹ *Soluppgång, Das Mühlrad* (alunperin Kvarnhjulet), *Under strandens granar, Aus banger Brust, Demanten på marssnön, Lastu lainehilla, Var det en dröm?, Och finns det en tanke, Sommarnatten, Souda, souda, sinisorsa.* Runeberg-laulu *Under strandens granar* on merkitty ohjelmiin nimellä Ur "Idyll och epigram" (konserttiohjelmat 11.3. ja 30.3.1940).

KONSERTTIOHJELMA N:o 29

AULIKKI RAUTAWAARA

Konsertti I
KONSERVATORIOSSA
tiistaina maaliskuun 11 p:nä 1941 klo 20
Säestää: CYRIL SZALKIEWICZ

Ohjelma:

HENRY PURCELL *When I am laid in earth
I attempt from Love's sickness to fly*

HUGO WOLF *Liebesfrühling
Bedeckt mich mit Blumen
Die Bekehrte
Gretchen vor dem Andachtsbild der
Mater Dolorosa
Die Kleine*

RESPIGHI *Nebbie
Stornellatrice*
— Väliäika —

SIBELIUS *Soluppgång
Das Mühlrad
Ur „Idyll och epigram“
Aus banger Brust*

KUUSISTO *Erottua
Kohtaaminen* } kääkijä, ensi kerran

MADETOJA *Ilta, käsikirj., ensi kerran
Talviaamu*

STEINWAY & SONS KONSERTTIFLYGELI FAZERILTA
KONSERTTI-TOIMISTO FAZER

TOINEN JA VIIMEINEN KONSERTTI
tiistaina maaliskuun 15 p:nä klo 20

46

 HYVÄN KONSERTIN JÄLKEEN
HYVÄ ILLALLINEN
FAZERIN KODIKKAASSA RAVINTOLASSA

KONSERTTIOHJELMA N:o 36

AULIKKI RAUTAWAARA

Konsertti III
KONSERVATORIOSSA
torstaina maaliskuun 20 p:nä 1941 klo 20
Säestää: CYRIL SZALKIEWICZ

Ohjelma:

HÄNDEL *Resit ja aaria oopp. Acis ja Galathea
So wie die Taube...*

BEETHOVEN *Wonne der Wehmut
Marmotte*

LISZT *Es muss ein Wunderbares sein
Die drei Zigeuner*

RESPIGHI *Stornellatrice (pyynnötä)*
— Väliäika —

MADETOJA *Talvinen tie
Tule kanssani*

JÄRNEFELT *En drömmares sång till livet
Titania*

SIBELIUS *Demanten på marssnön
Lasta lainehilla
Var det en dröm*

STEINWAY & SONS KONSERTTIFLYGELI FAZERILTA
KONSERTTI-TOIMISTO FAZER

NELJÄS (viimeinen) KONSERTTI
Suomen Punaisen Ristin Naiskomitean sotainvalidirahaston
hyväksi
sunnantaina maaliskuun 30 p:nä klo 20

45

 HYVÄN KONSERTIN JÄLKEEN
HYVÄ ILLALLINEN
FAZERIN KODIKKAASSA RAVINTOLASSA

Kuvat 2 ja 3. Konserttiohjelmat 11.3.1941 ja 20.3.1941 viideksi konsertiksi laajentuneesta sarjasta Helsingissä 1941 (konserttiohjelmat/Aulikki Rautawaara, Sibelius-museo).

(konserttiohjelma 12.11.1941). Kriitikoihin se ei tehnyt orkesteriversiona vaikutusta (*Helsingborgs-Posten* 13.11.1941; *Skånska Socialdemokraten* 13.11.1941).⁴⁰ Rautawaaraa tämä ei pelottanut, sillä hän esitti laulua seuraavan 22 vuoden aikana ainakin 30 konsertissa, joista puolet juuri Ruotsissa. Muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta konsertit olivat kuitenkin pianosäestyksellisiä.

Rautawaaran Sibelius-ohjelmisto oli tässä vaiheessa jo niin laaja, 23 laulua, että se tarjosi riittävä vaihtelevuutta, vaikka Sibelius soi Rautawaaran sota-ajan konserttiohjelmissa lähes aina. *Kaiutar* op. 72 nro 4 ilmaantui ohjelmiin alkuvuonna 1943 Ole Edgrenin (1898–1962) johtaman Turun kaupunginorkesterin konsertissa ja pysyi ohjelmistossa 1940-

⁴⁰ *Våren flyktar* -laulun orkestroijaa ei ole mainittu. Teosluettelossa on ainoastaan Sibeliuksen oma orkesteriversio (Dahlström 2003, 44).

luvun ajan sekä orkesterin että pianon säestyksellä (konserttiohjelma 23.2.1943). Erityisesti *Kaiutar-* ja *Under strandens granar* -esitykset tekivät vaikutuksen runsaaseen yleisöön, jolta istumapaikat loppuivat kesken (*Åbo Underrättelser* 24.2.1943).

Voimakkaimmin, yhteensä 20 laululla⁴¹, Rautawaaran Sibelius-ohjelmisto laajeni syksyllä 1945 sodan päätyttyä. Rautawaara toi uutta ohjelmistoaan konsertteihin pitkin syksyä Suomessa ja Ruotsissa kiertueilla ja säveltäjän 80-vuotisjuhlakonserteissa. Juuri syntymäpäivän 8.12. alla Rautawaara piti Helsingissä kapellimestari, pianisti ja säveltäjä Jussi Jalaksen kanssa kolme Sibelius-konserttia. Kahden ensimmäisen konsertin ohjelmat koostuivat yksinlauluista pianon säestyksellä (konserttiohjelmat 2.12.⁴² ja 4.12.1945⁴³). Kolmas oli Helsingin Teatteriorkesterin konsertti, jossa Rautawaaran numeroina oli laulujen orkesterisovituksia⁴⁴ sekä ”Den judiska flickans sång” musiikista näytelmään *Belsazarin pidot* ja ”Les trois soeurs aveugles” musiikista näytelmään *Pelléas ja Mélisande* (konserttiohjelma 5.12.1945).⁴⁵

Yhteensä Rautawaara esitti näissä kolmessa konsertissa neljän päivän aikana 40 eri Sibeliuksen laulua. Jussi Jalas on todennäköisesti vaikuttanut ohjelmiston laajenemiseen. Sibeliuksen näyttämöteoksista kiinnostuneena hän on saattanut ehdottaa esimerkiksi näytelmämusiikkien lauluja konsertteihin. Rautawaara ja Jalas esiintyivät Ainolassa 30.11.1945 Sibeliuksen syntymäpäivän merkeissä (Sirén 2012, 597). Laulajattaren mukaan säveltäjä ihmetteli, oliko hän todella säveltänyt kaikki esitetyt, ilmeisesti harvoin kuullut laulut (Similä 1966). Sibelius myös omisti Rau-

⁴¹ *Jägargossen* op. 13 nro 7, *Illalle* op. 17 nro 6, *Marssnön* op. 36 nro 5, *Dold förening* op. 86 nro 3, ”Tanssilaulu” opuksesta 83, ”Den judiska flickans sång” op. 51 nro 2b, *Hymn to Thais* JS 97, *Hjärtats morgon* op. 13 nro 3, *Till Frigga* op. 13 nro 6, *Rosenlied* op. 50 nro 6, *När jag drömmer* op. 61 nro 3, *Romeo* op. 61 nro 4, *Blåsippan* op. 80 nro 1, *De bägge rosorna* op. 80 nro 2, *Vitsippan* op. 80 nro 3, *Sippan* op. 80 nro 4, *Törnet* op. 80 nro 5, *Blommans öde* op. 80 nro 6, *Erlöschens* JS 73, ”Les trois soeurs aveugles” op. 46 nro 6.

⁴² *Till Frigga*, *Vären flyktar hastigt*, *Hjärtats morgon*, *Jägargossen*, *Demanten på marssnön*, *Lasse liten*, *Rosenlied*, *Aus banger Brust*, *Hymn to Thais*, *Illalle*, *Souda*, *souda sinisorsa*, *Den första kyssten*, *Och finns det en tanke*, *Dold förening*, *Soluppgång*, *Sommarnatten*, *Flickan kom*.

⁴³ *Marssnön*, *Erlöschens*, *Das Mühlrad*, *När jag drömmer*, *Romeo*, ”Tanssilaulu”, *Tuoll’ laulaa neitonen*, *Lastu lainehilla*; *Blåsippan*, *De bägge rosorna*, *Vitsippan*, *Sippan*, *Törnet*, *Blommans öde*, *Säv*, *säv*, *susa*, *Bollspelet vid Trianon*, *Svarta rosor*.

⁴⁴ *Kaiutar*, *Hymn to Thais*, *På verandan vid havet*, *Var det en dröm?*.

⁴⁵ Näistä *Kaiutar*, *Hymn to Thais* ja *Var det en dröm?* olivat Jalaksen orkestroimia (konserttiohjelma 5.12.1945). Jalas oli sovittanut lauluäänelle ja pianolle sarjan toisessa konsertissa esitetyn ”Tanssilaulun” *Jokamies*-näytelmän musiikista (Rautawaara-kokoelman luettelo, Sibelius-museon arkisto).

tawaaralle laulunsa *Hymn to Thäis* noihin aikoihin (Similä 1966; Dahlström 2003, 553). Tämä 1909 sävelletty mutta julkaisemattomaksi jäänyt laulu sai tietojeni mukaan kantaesityksensä Ruotsissa marraskuussa 1945 ensin orkesteriversiona Helsingborgissa 15.11. (*Helsingborgs-Posten Skåne-Halland* 16.11.1945; *Helsingin Sanomat* 20.11.1945) ja alun perin sävelletyn mukaisesti pianon säestyksellä ilmeisesti Lundissa 19.11. (*Lunds Dagblad* 23.11.1945 [?]).⁴⁶ Helsingin Sibeliuksen konserteissa laulu esitettiin sekä pianon että orkesterin kanssa (konserttiohjelmat 2.12. ja 5.12.1945).

1940-luvun jälkipuolella Rautawaaran Sibeliuksen ohjelmisto laajeni aiempaa hitaammin, pääsääntöisesti yksi laulu kerrallaan. Uudet laulut ohjelmistossa olivat *Vem styrde hit din väg?* op. 90 nro 6, *Sydämeistäni rakastan*⁴⁷ ja *Hennes budskap* op. 90 nro 2. Sibeliuksen osaston paikka saattoi vaihdella totutusta poiketen konsertin alkupuolelle (kuvan 5 esimerkki 1950-luvulta). Rautawaaran kansainvälisesti tunnetuin Sibeliuksen esiintyminen oli resitaali Jalaksen kanssa Edinburghin kansainvälisellä festivaalilla elokuussa 1949. Ohjelma koottiin ohjelmistossa jo olevista Sibeliuksen lauluista. (Konserttiohjelma 26.8.1949.) Sibeliuksen laulujen sijaan konserttiohjelmiä uudisti näinä vuosina yhä laajeneva Rautawaaralle omistettujen laulujen repertuaari.⁴⁸

1950-luvun alkuvuosina Rautawaaran konserttiohjelmiin tulivat *Koskenlaskijan morsiamet* op. 33, ”Sången om korsspindeln” musiikista näytelmään *Kuningas Kristian II* op 27 nro 4 ja *Långsamt som kvällskyn* op. 61 nro 1, jotka saivat enää vain yhden tai pari esitystä. Opuksen 57 Ernst Josephsonin teksteihin sävelletyt kahdeksan laulua Rautawaara esitti Sibeliuksen konsertissa säveltäjän 90-vuotisjuhlien kynnyksellä joulukuussa 1955 sekä seuraavana kesänä Sibeliuksen viikkojen konsertissa, jonka Rautawaara jakoi viulisti Henryk Szeryngin kanssa (konserttiohjelmat 4.12.1955 ja 14.6.1956). Opuksesta 57 vain *Kvarnhjulet* oli ollut aiemmin ohjelmistossa, tosin saksan kielellä. Pianistina oli jälleen Cyril Szalkiewicz, joka Jussi Jalaksen ohella säesti eniten Rautawaaran konsertteja.

⁴⁶ Jälkimmäistä konserttia koskevien lehtileikkeiden ajoituksissa on Rautawaaran leikekirjassa ristiriitoja, jotka edellyttävät lisätutkimuksia ajan ja paikan varmistamiseksi. Myös Ainolan vierailun, ensiesitysten ja omistuksen suhdetta on tarkennettava. Omistus on päivätty 1.12.1945 (Dahlström 2003, 553).

⁴⁷ Teos on pianosarjasta *Suomalaisia kansanlauluja pianolle sovitetuina* JS 81, jonka melodian Rautawaara on Sibeliuksen museon arkistoon talletetun käsinkirjoitetun nuotin perusteella laulanut kansanlaulun sanoilla (*Sydämeistäni rakastan*).

⁴⁸ Rautawaaralle omistivat lauluja Sibeliuksen lisäksi esimerkiksi Erik Bergman, Nils-Erik Fougstedt, Ilmari sekä Väinö Hannikainen, Armas Järnefelt, Taneli Kuusisto, Leevi Madetoja, Gösta Nystroem, Tauno Pykkänen, Ture Rangström ja Nils-Eric Ringbom.

AULIKKI RAUTAWAARA

Konsertti	Konsert
KONSERVATORIOSSA sunnuntai 18 päs 1951 klo 20 Söetä: JUSSI JALAS	I KONSERVATORIET söndagen den 18 nov. 1951 kl. 20 Vid Byggn. JUSSI JALAS
Ohjelma	Program
ALESSANDRO SCARLATTI <i>O cessate di piangere</i> <i>Se Fiorinda e fedele</i> <i>Son tutto desolo</i>	ALESSANDRO SCARLATTI <i>O cessate di piangere</i> <i>Se Fiorinda e fedele</i> <i>Son tutto desolo</i>
ROBERT FRANZ <i>Aus meinen grossen Schmerzen</i> <i>Ja, du bist elend</i> <i>Frling und Liebe</i> <i>Juglied</i>	ROBERT FRANZ <i>Aus meinen grossen Schmerzen</i> <i>Ja, du bist elend</i> <i>Frling und Liebe</i> <i>Juglied</i>
JEAN SIBELIUS <i>Erlaschen</i> <i>Sommarnatten</i> — Väliäika —	JEAN SIBELIUS <i>Erlaschen</i> <i>Sommarnatten</i> — Pass —
OTTORINO RESPIGHI <i>E se un giorno tornasse</i>	OTTORINO RESPIGHI <i>E se un giorno tornasse</i>
ENRICO MAINARDI <i>Auf Wanderung</i> (kääkirj. omistettu Aulikki Rautawaaralle)	ENRICO MAINARDI <i>Auf Wanderung</i> (manusk. tillägnad Aulikki Rautawaara)
GÖSTA NYSTROEM <i>Brannen</i> (omistettu Aulikki Rautawaaralle) <i>Önskan</i> (kääkirj. omistettu Aulikki Rautawaaralle) <i>Gubben och gumman skulle möta vall</i>	GÖSTA NYSTROEM <i>Brannen</i> (tillägnad Aulikki Rautawaara) <i>Önskan</i> (manusk. tillägnad Aulikki Rautawaara) <i>Gubben och gumman skulle möta vall</i>
AARRE HERIKANTO <i>Valvotko kaukana siellä?</i> (kääkirj.) <i>Verdägnus</i> <i>Talviset tilhet</i> (kääkirj.)	AARRE HERIKANTO <i>Valvotko kaukana siellä?</i> (manusk.) <i>Verdägnus</i> <i>Talviset tilhet</i> (manusk.)
STENWAY & SÖNS KONSERTTILYVELJÄ FAZERILTA KONSERTTIOHJELMISTO FAZER	STENWAY & SÖNS KONSERTTILYVEL FRÅN FAZER KONSERTTIOHJELMISTO FAZER

HYVKN KONSERTIN JÄLKEEN
HYVÄ ILLALLINEN

EFTER EN GOD KONSERT
EN GOD SOUPER

Fazerin ravintolassa *Tazer* i Fazerö restaurang

Kuva 4. Aulikki Rautawaaran ja Jussi Jalaksen konserttiohjelma 18.11.1951. Sibeliuksen laulut ovat epätavallisesti ohjelman alkupuolella. Ohjelmassa oli myös useita Rautawaaralle omistettuja lauluja sekä muita tuoreita, vielä painamattomia sävellyksiä. (Konserttiohjelmat/Aulikki Rautawaara, Sibelius-museo.)

Viimeiset Sibeliuksen laulujen esitykset Rautawaara antoi leikekirjojensa mukaan Helsingin yliopiston juhlasalissa 1957 Svenska litteratursällskapet i Finlandin vuosijuhlassa. Pianistina oli silloinen aviomies, säveltäjä Erik Bergman (1911–2006). Ohjelmassa oli yhdeksän vuotta aiemmin ohjelmistoon tullut *Hennes budskap* sekä jo ensikonsertista tuttu *Flickan kom ifrån sin älsklings möte*. (Vuosijuhlaohjelma 5.2.1957.) Varsinaisen konserttiuransa jo päättäneenä Rautawaara esitti vielä 1958 hänelle uutta Sibelius-ohjelmistoa Kokoomus-puolueen vaalijuhlassa Helsingin Messuhallissa, laulun *Der Wanderer und der Bach* op. 72 nro 5. Säestäjänä toimi Maire Halava (1911–2004). (*Uusi Suomi* 4.7.1958.)

Aika	Paikka	Lkm/v	Laulut
19.2.1927	Helsinki	1	Flickan kom ifrån sin älsklings möte
29.11.1934	Berliini	1	Säv, säv, susa
1935	Berliini (ork.)	1	Den första kyssen (levytyt)
2.7.1936	Lontoo	3	På verandan vid havet, Tuoll' laulaa neitonen (Im Feld ein Mädchen singt), Sommarnatten
12.4.1938 15.4.1938 3.11.1938	Berliini (ork.) Berliini Saksan kiertue (Bremen)	3	Demanten på marssnön (levytyt); Svarta rosor; Arioso
1.2.1939	Helsinki	5	Lastu lainehilla, Men min fågel märks dock icke, Bollspelet vid Trianon, Var det en dröm?, Hundra vägar
10.5.1940 8.12.1940	Helsinki (ork.) Helsinki (ork.)	3	Den stilla staden (Die stille Stadt), Narciss; Aus banger Brust
11.3.1941 30.3.1941 12.11.1941	Helsinki Helsinki Helsingborg (ork.)	6	Under strandens granar, Soluppgång, Das Mühlrad (Kvarnhjulet); Och finns det en tanke, Souda, souda, sinisorsa; Våren flyktar hastigt
23.2.1943	Turku (ork.)	1	Kaiutar
21.9.1945 1.10.1945 15.11.1945 22.11.1945 2.12.1945 4.12.1945	Kotka Kuopio Helsingborg (ork.) Malmö Helsinki Helsinki	20	Jägargossen, Illalle, Marssnön, Dold förening; Tanssilaulu; Den judiska flickans sång, Hymn to Thaïs; Hjärtats morgon, Till Frigga; Rosenlied; När jag drömmer, Romeo, Blåsippan, De bägge rosorna, Vitsippan, Sippan, Törnet, Blommans öde, Erloschen;
5.12.1945	Helsinki (ork.)		Les trois soeurs aveugles
23.1.1948 21.4.1948 17.11.1945	Tukholma Kotka Vaasa	3	Vem styrde hit din väg?; Sydälestani rakastan (laulettu versio); Hennes budskap
4.12.1950	Hampuri (ork.)	1	Koskenlaskijan morsiamet
14.6.1951	Helsinki (ork.)	1	Sången om korsspindeln
14.1.1953	Helsinki (ork.)	1	Långsamt som kvällskyn
4.12.1955	Helsinki	7	Älven och snigeln, En blomma stod vid vägen, Maj, Jag är ett träd, Hertig Magnus, Vänska-pens blomma, Näcken
3.7.1958	Helsinki	1	Der Wanderer und der Bach

Kuva 5. Uudet Sibeliuksen laulut Rautawaaran ohjelmistossa. Saman esiintymisen laulut on sarakkeissa esitetty opusnumeron mukaisessa järjestyksessä. Puolipiste viittaa siihen, että Rautawaara on esittänyt mainitun laulun toisessa konsertissa kuin aiemmin mainitut. Levytykset ja orkesterikonsertit on mainittu erikseen; muut esiintymiset ovat resitaaleja pianon kanssa.

Rautawaaran Sibeliuksen ohjelmiston esiintymistiheys

Aulikki Rautawaaran konserttiohjelmistossa oli siis yhteensä vähintään 58 Sibeliuksen laulua. Tämä on runsas puolet Sibeliuksen lauluäänelle ja pianolle sävelletyistä noin 110 teoksesta.⁴⁹ Kuvan 6 taulukossa nimeän Rautawaaran eniten esittämät laulut. Olen koonnut tiedot konsertti- ja muiden esiintymistilaisuuksien ohjelmista sekä lehtitiedoista. Vaikka kaikkien esiintymisten ohjelmista ei ole tarkkaa tietoa, aineistoa on riittävästi esitysmäärien suuruusluokan kartoittamiseksi. Tässä taulukossa en ole huomioinut levytyksiä tai konserttien ylimääräisiä numeroita, koska tutkittavana ovat nimenomaan konserttiohjelmat. Kuitenkin myös niiden kierteiden osalta, joissa ohjelma pysyi kutakuinkin samana, olen laskenut laulut konserttikohtaisesti. Olen ryhmitellyt laulut eri kymmenlukujen mukaan siten, että ylimpään ryhmään kuuluvat vähintään 60 kertaa esitetyt ja alimpaan vähintään 20 kertaa esitetyt. Listaus ryhmissä on mielekäs, koska erot ryhmien sisällä ovat hyvin pieniä eikä laulujen järjestys ryhmien sisällä ole keskeinen.

Kuten kuvan 6 taulukosta voi havaita, Rautawaaran kaikkein eniten esittämät Sibeliuksen laulut kuuluvat niistä tunnetuimpiin. Nämä laulut saivat usein esityksiä myös ylimääräisinä numeroina. Eniten Rautawaara esitti *Demanten på marsnön* -laulua, yhteensä lähes 70 konsertissa. Toisen sijan saanut *Säv, säv, susa* soi yli 60 konsertissa. Sibeliuksen laulutuotannossa harvinaiset suomenkieliset laulut olivat yleisöystävällisiä ja puhuteltivat myös ulkomailla. Yllättävää on, että *Illalle* näyttäisi tulleen ohjelmistoon vasta sotien jälkeen 1945, kun konsertointi keskittyi Suomeen ja Ruotsiin. Se teki erityisen vaikutuksen kuitenkin myös Edinburghin kansainvälisen festivaalin konsertissa 1949 (*Glasgow Herald* 27.8.1949; *The Scotsman* 27.8.1949; *The Times* 29.8.1949). Laulua *Souda, souda, sinisorsa* Rautawaara esitti tiiviisti vuosina 1941–1952. *Lastu lainehilla* oli ohjelmistossa lähinnä sotavuosina 1939–1946. *Flickan kom ifrån sin älsklings möte* oli ohjelmissa yllättävän harvoin siihen nähden, että se oli ohjelmistossa

⁴⁹ Kokonaismäärään vaikuttaa se, mitkä luonnokset tai laulujen eri versiot otetaan huomioon ja lasketaanko mukaan kaksi duettoa tai pianosovituksia alun perin orkesterisäestyksellisistä lauluista. Esimerkiksi Jean Sibeliuksen verkkosivusto ilmoittaa yksinlaulujen määräksi 109 – tai 111 mikäli kaksi opuksen 72 kadonnutta laulua huomioidaan – mutta Anna Pulkkis rajautuu 99 lauluun koska ei sisällytä joukkoon Sibeliuksen pianosovituksia esimerkiksi näyttämöteosten yksinlauluista (Tülikainen [ajoittamaton]; Pulkkis 2014, 2). Rautawaaran näkökulmasta sekä alun perin orkesteri- että pianosäestyksellisiksi sävelletyt laulut, niiden sovitukset kuin myös pianoteokseksi sävelletty kansanlaulusovitus *Sydämestäni rakastan* olivat Sibeliuksen ohjelmistoa.

Laulu	Lukumäärä (kertaan konserttiohjelmassa)
<i>Demanten på marssnön</i> <i>Säv, säv, susa</i>	60–70
<i>Svarta rosor</i> <i>Illalle</i> <i>Souda, souda sinisorsa</i>	50–60
<i>På verandan vid havet</i> <i>Aus banger Brust</i> <i>Den första kyssen</i>	40–50
<i>Hymn to Thais</i> <i>Jägargossen</i> <i>Våren flyktar hastigt</i>	30–40
<i>Lastu lainehilla</i> <i>Bollspelet vid Trianon</i> <i>Flickan kom ifrån sin älsklings möte</i> <i>Im Feld ein Mädchen singt</i> <i>Romeo</i> <i>Kaiutar</i>	20–30

Kuva 6. Rautawaaran konserteissa ja muissa esiintymisissä eniten esittämät Sibeliuksen laulut.

koko uran ajan. Suosittu *Var det en dröm?* ei esiintynyt Rautawaaran konserttiohjelmissa niin usein, että olisi edes mahtunut tälle listalle. Rautawaara esitti tätä laulua kymmenen vuoden ajan 1940-luvulla Suomessa ja Pohjoismaissa.

Lauluista *På verandan vid havet* ja *Aus banger Brust* tuli Rautawaaralle tärkeitä. *På verandan vid havet* oli yksi Rautawaaran eniten ja pisimpään esittämä laulu 1936–1956. Saksankielisen opuksen 50 laulu *Aus banger Brust* sai koko 1940-luvun paljon esityksiä. Rautawaaralle omistettu *Hymn to Thais* kuului luonnollisesti ohjelmistoon usein loppuvuodesta 1945 alkaen. Tunnetuimpien laulujen ulkopuolelta Rautawaara esitti varsin paljon myös lauluja *Romeo*, *Bollspelet vid Trianon* ja *Jägargossen*, jotka musiikillisesti liikkuvina toivat vaihtelua ohjelmiin.

Lauluversiota pianolle sävelletyn sarjan kansanlaulusovituksesta *Sydämeistäni rakastan* Rautawaara esitti runsaat 10 kertaa vain yhden vuoden aikana 1948–1949. Puolentoista vuoden ajan samoina vuosina vähäeleinen *Vem styrde hit din väg?* sai runsaat 10 esitystä Ruotsissa, Suomessa ja Edinburghissa. Harvinaisuus Sibeliuksen ohjelmistossa on saksankielinen opusnumeroimaton *Erloschen*, joka oli Rautawaaran konserttiohjelmissa vuosina 1945–1952 samoin runsaat 10 kertaa. *Kvarnhjulet* opuksesta 57 oli Rautawaaran ohjelmistossa etupäässä saksaksi nimellä *Das Mühlrad*,

ja hän esitti tätä laulua vuodesta 1941 havaintojeni mukaan alle kymmenen kertaa.

Sibeliuksen lauluja, joita Rautawaara esitti vain hyvin harvoin, yhdestä kolmeen kertaan, näyttäisi olleen hänen Sibeliuksen ohjelmistostaan noin kolmannes. Tähän kuuluivat opus 57 sekä opuksen 88 kukkaislaulut. Koko opuksen 88 Rautawaara esitti vain kerran toisessa Sibeliuksen reitissa joulukussa 1945 (konserttiohjelma 4.12.1945). Opuksen kolme vuokkoaiheista laulua oli vielä Sixten Eckerbergin (1909–1991) johtaman orkesterikonsertin ohjelmassa Göteborgissa 1956 (konserttiohjelma 13.9.1956).⁵⁰ Yllättävää on, että *Och finns det en tanke* näyttäisi saaneen yhteensä vain kolme esitystä vuosina 1941, 1945 ja 1949. Jälkeenpäin Rautawaara nimittäin mainitsi sen lempilaulukseen ja tekstin kirjoittaneen K. A. Tavaststjernan lempirunoilijakseen (Räsänen 1982). Laulu on hyvin herkkä ja paljas ja edellyttää toisenlaista keskittymistä kuin Rautawaaran muu Sibeliuksen ohjelmisto. *Koskenlaskijan morsiamet* Rautawaara esitti kahdesti orkesterin kanssa Sibeliuksen 85-vuotisjuhlakonserteissa Hampurissa ja Helsingissä joulukuussa 1950. Kapellimestareina toimivat Sibeliuksen perheenjäsenet Jussi Jalas (Hampuri) sekä Armas Järnefelt (Helsinki). (Konserttiohjelmat 4.12.1950 ja 8.12.1950.)

Rautawaara esitti Sibeliuksen laulut alkuperäissävellajeissa. Hänen ohjelmistoonsa eivät kuuluneet selvästi korkean äänen laulut, kuten *En slända* op. 17 nro 5, *Jubal* op. 35 nro 1 tai Aino Acktéille (1876–1944) omistetut *Höstkväll* op. 38 nro 1 ja *Luonnotar* op. 70. Tyypillisesti miesten esittämät Shakespeare-laulut ”Kom nu hit, död!” op. 60 nro 1 ja ”Hållilå uti storm och i regn” op. 60 nro 2 *Loppiaisaatto*-näytelmästä eivät sisällyneet ohjelmistoon⁵¹, kuten eivät Sibeliuksen viisi joululauluakaan. Opuksista 50 ja 13, joista Rautawaaran ohjelmistossa oli suurin osa, puuttui muutama numero. Saksankielisestä opuksesta 50 Rautawaaran ohjelmistossa oli neljä laulua, mutta opuksen ensimmäisiä numeroita *Lenzgesang* op. 50 nro 1 ja *Sehnsucht* op. 50 nro 2 konserttiohjelmista ei löydy. Sibeliuksen ensimmäisestä lauluopuksesta 13 Rautawaaran ohjelmissa ei näy lauluja *Kyssens hopp* op. 13 nro 2 ja *Drömmen* op. 13 nro 5. Neljä edellä mainittua laulua samoin kuin Rautawaaran vieroksuma kukkaisopus 88 ovat leimallisesti lyyrisiä Sibeliuksen laulujen joukossa. Kenties tällainen lyyrisyys ei houkutellut Rautawaaraa. *Lenzgesang* lähenee leggiero-luonteessaan kuviolaulua, jonka voin ajatella olleen Rautawaaran linjakaalle

⁵⁰ Jussi Jalas orkestroi laulut 1954 (Dahlström 2003, 379–380).

⁵¹ Rautawaaran ajan naislaulajista altto Marian Anderson (1897–1993) levytti ensin mainitun laulun englanniksi pianisti Kosti Vehasen (1887–1957) kanssa 1936 (Dahlström 2003, 277).

äänelle epäluontevaa. *Sehnsucht* sen sijaan on laulettavissa sitkeämmälläkin äänellä.

Pääosin Rautawaara esitti Sibeliuksen ohjelmistonsa alkukielellä. Poikkeuksia olivat jo aiemmin mainittu *Tuoll' laulaa neitonen*, jota Rautawaara esitti useimmiten suomeksi alkuperäisen saksan sijaan, sekä Rautawaaran usein saksaksi nimellä *Das Mühhrad* laulama *Kvarnhjulet*. Tutkimistani Fazer Konserttitoimiston ja Sibelius-Akatemian arkistojen konserttiohjelmista käy ilmi, että *Im Feld ein Mädchen singt* -laulussa suomi oli ainakin 1910–1920-luvuilla sekä vuosina 1939–1945 vallitseva esityskieli. Laulun suomennos on sinänsä laulettavuudessaan hyvä, mutta toki sanojen vokaalit muuttuvat. Esimerkiksi melodian huippusävelillä f² alkuperäinen a-vokaali on suomennoksessa sitä usein hankalammin toteutettava suljettu vokaali u (konserttiohjelmia 4.12.1945).

Kvarnhjulet-laulussa laulliset erot ruotsin ja saksan välillä ovat suomea ja saksaa pienemmät. Esimerkiksi oktaavihyppy es¹–es² toteutuu samalla u-vokaalilla molemmissa kielissä. En kuitenkaan ymmärrä, miksi Rautawaara valitsi saksankielisen version tästä laulusta. Uransa päätyttyä hän nimenomaan pahoitteli sitä, että myös Sibeliuksen laulut ruotsalaisiin teksteihin tuli laulaa tuolloin Saksassa saksaksi, vaikka vokaalit ja konsonantit muuttuivat ja tekstin ilme muuttui (Räsänen 1983). Oliko Rautawaaralla jo Helsingissä maaliskuussa 1941 ensi kertaa laulua esittäessään tiedossa tai mielessä ulkomaan konserttimahdollisuudet? Ehkä hän piti nimenomaan tämän laulun käännöstä niin toimivana, että se soveltui saksaksi laulettavaksi. Helsingin konsertin jälkeen hän esitti laulua joitakin kertoja Saksassa, Ruotsissa ja Saksan miehittämässä Norjassa vuosina 1941–1942. Myös Sibelius-resitaalissa joulukuussa 1945 hän lauloi sen saksaksi. Ruotsiksi Rautawaara lauloi *Kvarnhjuletia* vasta opuksen 57 kokonaisesityksissä 1950-luvun puolivälissä. Eikö Rautawaaralla ollut tätä ennen aikaa opetella alun perin saksaksi opettelemaansa laulua ruotsiksi? Hänen Suomesta hankitun nuottinsa pääkieli on saksa, mutta teksti on myös ruotsiksi ja englanniksi (Sibelius 1910). On tietysti mahdollista, että hän olisi tämän perusteella ajatellut saksan laulun alkuperäiskieleksi. Tunbridge on todennut, että poliittiset käänteet vaikuttivat selvästi myös lied-ohjelmistoon ja laulajien kielivalintoihin ensimmäisen maailmansodan aikana ja jälkeen. Äidinkielen käytöllä pyrittiin sekä yhteiskunnallisiin että esteettisiin päämääriin. (Tunbridge 2018, 44–52.) *Kvarnhjulet*-laulun tapauksessa tämä on ilmeistä osittain.

Edellä käsitellyn kuvan 6 taulukon laulut päättyivät kahta lukuun ottamatta myös äänitteille. Laulujen *Bollspelet vid Trianon* ja *Kaiutar* äänitteitä ei ole tiedossa. Rautawaara levytti lisäksi laulut *Var det en dröm?*,

Lasse liten, Hennes budskap, Arioso, ”Den judiska flickans sång” sekä ”Les trois soeurs aveugles”. Kolme viimeksi mainittua tallennettiin orkesterin kanssa niin kuin Rautawaara niitä lähinnä esittikin. Konserttitallenteena on säilynyt opuksen 57 kahdeksan laulun esitys Sibelius-viikolla 1956. Ilman viimeksi mainittua Rautawaaran Sibelius-ohjelmistosta on äänitteillä Gronowin diskografiasta koottuna runsas kolmannes, 21 laulua. Yhdeksästä laulusta äänitteitä syntyi useita, piano- ja/tai orkesteriversioina.⁵² (Gronow 1989.)

Muiden laulajien Sibelius-ohjelmiston laajuus

Kuten artikkelin alussa tuli ilmi, Aulikki Rautawaaran aloittaessa konserttiuransa 1927 Sibelius oli jo lakannut säveltämästä yksinlauluja. Viimeinen yksinlaulu *Narciss* syntyi 1925 (Tiilikainen 2005, XI). Tässä mielessä Rautawaaran suhde Sibeliukseen oli toisenlainen kuin artikkelin johdannossa mainitun Amelie Joachimin ja Johannes Brahmsin välillä. Joachim kantaesitti useita Brahmsin lauluja, ja ensiesitykset palvelivat hänen laulajaprofiliiaan. Yhteistyö ja ystävyys kestivät 33 vuotta. Joachimin Brahms-ohjelmisto kasvoi uljaaseen 139 laulun laajuuteen. (Borchard 2001, 271–281.)

Rautawaaralla oli siis käytössään koko Sibelius-repertuaari uransa alusta alkaen. Tämä ei nähdäkseni ole kuitenkaan merkittävä peruste sille, että Rautawaaran Sibelius-ohjelmisto oli selvästi laajempi kuin muiden Sibeliusta paljon esittäneiden Rautawaaraa edeltäneiden tai hänen kanssaan samaan aikaan työskennelleiden laulajien Sibelius-ohjelmisto. Heidänkin ohjelmistonsa laajeni erityisesti silloin, kun he pitivät yksinomaan Sibeliuksen lauluista koostuvia resitaaleja. Esittelen tunnetuimpien lauluja kantaesittäneiden tai muun selkeän Sibelius-juonteen omanneiden Rautawaaran edeltäjien ja ikätoverien Sibelius-ohjelmiston laajuutta.

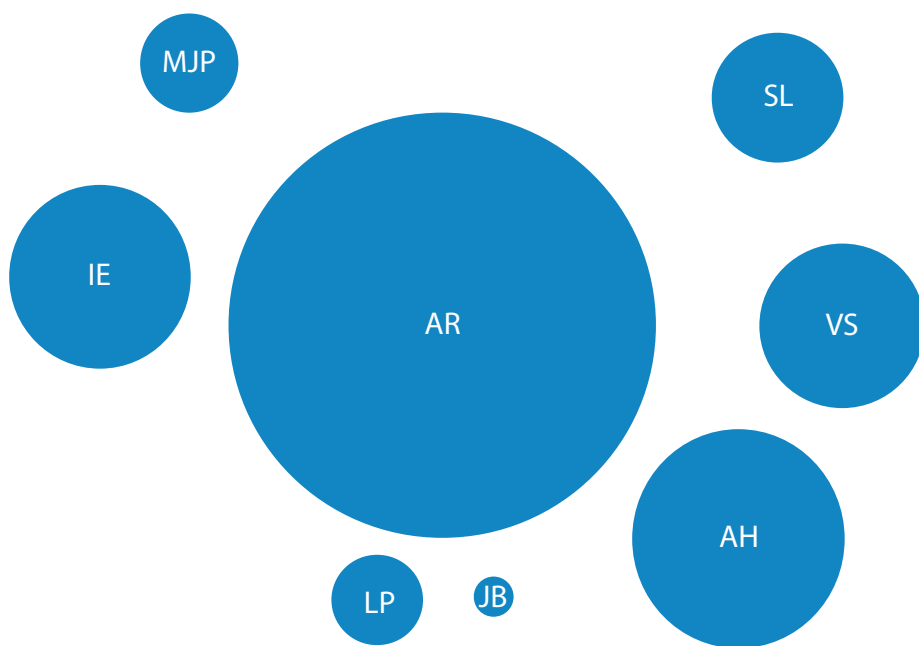
Sibeliuksen lauluja kantaesittäneen sopraano Maikki Järnefelt-Palmgrenin (1871–1929) Sibelius-ohjelmisto koostui 14 laulusta, jotka sisältyi-

⁵² *Illalle, Svarta rosor, Säv, säv, susa, Demanten på marssnön, Den första kyssen, På verandan vid havet, Les trois soeurs aveugles, Souda, simisorsa ja Hymn to Thais*. Viimeiset Sibelius-levytykset Telefunkenille äänitettiin Tukholmassa helmikuussa 1942. Rautawaara taltioi Sibeliusta Suomessa eri levymerkeille 1944–1952, Englannissa Parlophon-levymerkille 1948 ja ilmeisesti 1949 sekä Ruotsissa Swedish Society Discofil-merkille 1955. Vuosien 1955–1957 tallenteet ovat Yleisradion äänityksiä. (Gronow 1989.)

vät laulua *Harpolekaren och hans son* op. 38 nro 4 lukuun ottamatta myös Rautawaaran ohjelmistoon (Koivulehto 1987, 330). Sopraano Aino Ackté ei tietojeni mukaan pitänyt yksinomaan Sibeliuksen lauluista koostuvia resitaaleja, eikä hänen Sibelius-ohjelmistonsa näyttäisi olleen kovinkaan laaja.

Sopraano Ida Ekman (1875–1942) oli Sibeliuksen luottolaulaja, jolle säveltäjä omisti lyyrisiä laulujaan. Ekman piti Sibelius-resitaaleja miehen-
sä pianisti Karl Ekmanin kanssa kahteen otteeseen uransa loppupuolella vuosina 1916 ja 1919. Ekmanin Sibelius-ohjelmisto näyttää koostuneen 25 laulusta (Dahlström 2005, 416, 453, 470; konserttiohjelmat 20.11.1914 ja 6.10.1916). Näistä viisi ei kuulunut Rautawaaran ohjelmistoon.

Mezzosopraano Signe Liljequist piti Sibelius-resitaalin 1920-luvulla. Konsertin ohjelmassa oli 18 laulua, jotka oli ryhmitelty runoilijoiden mukaan. Pianistina oli Liljequistin silloinen aviomies Kosti Vehanen. (Konserttiohjelma 1925–1926.) Kuten artikkelissa on aiemmin tullut esiin, Liljequist toimi Rautawaaran opettajana muutamaan otteeseen. Mezzosopraano Anna Hagelstam (1883–1946) piti useita Sibelius-iltoja 1920- ja 1930-luvuilla Helsingissä ja Turussa. Myös hänen ohjelmistonsa painottui Sibelius-museon arkiston Sibelius-kokoelmaan talletettujen konserttioh-

Kuva 7. Rautawaaran Sibelius-ohjelmiston laajuus muihin laulajiin verrattuna.

jelmien mukaan lyyrisiin numeroihin ja sisälsi 30 laulua, joista seitsemää ei löydy Rautawaaran ohjelmista. (Dahlström 2005, 483; konserttiohjelmat/Anna Hagelstam.)

Väinö Sola (1883–1961) piti ainakin vuonna 1921 Sibeliushjelmien, jonka ohjelmassa oli 16 laulua. Muiden konserttiohjelmien laulut mukaan lukien Solan Sibeliushjelmiston laajuus näyttäisi olleen 23 laulua. Solan ohjelmistossa oli lisäksi Sibeliuksen vapaamuurarilauluja. (Konserttiohjelmat/Väinö Sola.)

Ruotsalaisen tenorin Jussi Björlingin (1911–1960) maineeseen verrattuna on yllättävää, että hänen Sibeliushjelmistonsa rajoittui kuuteen lauluun. Niistä *Jubal* on ainoa harvemmin esitetty. Loput viisi laulua kuuluvat Sibeliuksen laulujen suosituimpiin: *Säv, säv, susa*, *Flickan kom*, *Var det en dröm?*, *Svarta rosor* sekä *Den första kyssen*. (Hastings 2012, 224.)

Lea Piltti (1904–1982) esitti Sibeliusta konserteissa melko usein (konserttiohjelmat/Lea Piltti; Nivanka 1992, passim). Kokonaisen konsertin jälkipuolen Piltti näyttäisi täyttäneen Sibeliuksen lauluilla vasta 1958 Aulikki Rautawaaran jo päätettyä konsertoinnin. Kokiko Piltti, että tällöin konserttiareenoilla oli laajemmin tilaa hänenkin Sibeliushjelmistonsa tulkinnolle? Piltin Sibeliushjelmiston laajuus, noin 13 laulua, on ymmärrettävä siinä mielessä, että hänen koloratuurisopraanollensa laulut soveltuivat vain osin. Esitän edellä mainittujen laulajien Sibeliushjelmiston laajuutta suhteessa Rautawaaran ohjelmiston laajuuteen kuvassa 7.

Flickan kom ja vaihtuvat esiintymistilanteet

Tässä luvussa tarkastelen *Flickan kom* -laulun esitysten avulla Rautawaaran yhteistyökumppaneiden ja konserttitilanteiden moninaisuutta. Koska Rautawaara esitti *Flickan komia* 30 vuoden aikana, laulu tarjoaa kiinnostavan pitkittäisnäkökulman koko uraan ja kansainvälistä uraa tehneen laulajan työn luonteeseen jatkuvasti vaihtuvine yhteistyökumppaneineen ja toimintaympäristöineen. Niin kuin aiemmin tässä artikkelissa kävi ilmi, *Flickan kom* ei kuitenkaan kuulunut Rautawaaran kaikkein eniten esittämien Sibeliuksen laulujen joukkoon, vaikka hän paljon tätä suositua laulua esittikin.

Esitystilanteet vaihtuivat pianosäestyksellisistä resitaaleista levytyksiin, orkesterikonsertteihin ja erilaisiin kutsuvierastilaisuuksiin. Joka kerta oli mukauduttava uusiin yhteistyökumppaneihin ja konserttisalien akustiikkoihin. Myös oma laulukunto saattoi vaihdella terveydentilan, aikataulujen

ja mahdollisen kiertueen tai muun työrupeaman keston mukaan. Laulun esityskieli pysyi ensilevytyistä lukuun ottamatta alkuperäisenä ruotsina.

Kuten todettu, *Flickan kom ifrån sin älsklings möte* oli ainoa Sibelius-numero ensikonsertissa vuonna 1927 ja myös viimeisen leikekirjassa mainitun esiintymisen ohjelmistoa 1957. *Flickan kom* ei kuulunut Rautawaaran konserttiohjelmiin tasaisesti, vaan ehkä jopa yllättävänkin keskittyneesti uran alkuun ja muutamaan vuoteen toisen maailmansodan päätyttyä. Luettelen tiedossani olevat Rautawaaran esitykset *Flickan kom* -laulusta kuvan 8 taulukossa. Ylimääräisiä numeroita en ole huomionnut.

Pääsääntöisesti Rautawaara esitti *Flickan kom* -laulua pianon säestyksellä. Eri pianisteja oli kuusi, joista Cyril Szalkiewicz ja Jussi Jalas toimivat pianisteina useassa tilanteessa.⁵³ Orkesterin kanssa Rautawaara esitti laulua aiemmin mainitussa Berliinin-levytyksessä 1935, ensimmäisessä Tukholman-konsertissaan joulukuussa 1938 sekä samoin Tukholmassa Suomi-viikon juhlakonsertissa 1948, jolloin oopperan orkesteria johdatti Jussi Jalas (*Svenska Dagbladet* 19.12.1938; konserttiohjelma 5.3.1948). Berliinin-levytyksessä kapellimestarina oli Hans Schmidt-Isserstedt, kuten aiemmin mainittiin, ja ensiesiintymisessä Tukholmassa Lars-Erik Larsson (1908–1986).

Laulun esitykset keskittyivät Suomeen ja Ruotsiin. Konserttitilat vaihtelivat urheiluhalleista kuninkaalliseen oopperaan, joskin varsinaiset konserttitalit muodostivat toki enemmistön. Riihimäellä helmikuussa 1946 konsertti oli lyseolla, Västeråsissa maaliskuussa 1948 Suomi-keräyksen konsertti toteutui urheiluhallissa.

Myös Suomen-kiertueilla konserttitilat saattoivat olla tasoltaan vaihtelevia. *Flickan kom* päättyi kuitenkin vain kerran Suomen-kiertueen ohjelmiin. Alkuvuonna 1945 Rautawaara esitti sen Szalkiewiczin kanssa yhteensä 11 konsertissa. Varkauden Seuratalon konsertin arvioissa kunnollisen konserttitalin puutteeseen kiinnitettiin huomiota: ”Uskaltaisi toivoa pikaista uusintavierailuakin, jos paikkakunnalla todella olisi konserttipaikka, joka edes jossain määrin vastaisi sille asetettavia vaatimuksia” (nimimerkki Ki., *Varkauden Lehti* 10.2.1945). Kiertueella myös yleisön käyttäytymisessä oli kriitikoiden mielestä joskus toivomisen varaa. Kotkalaisen arvostelijan mukaan suuri osa kuulijoista myöhästyi molemmilta puoliajoilta ja häiritsi taiteilijoita ylimääräisissä numeroissa poistumalla jo niiden aikana (K. P., *Etelä-Suomi* 21.2.1945). Yleisö kansoitti konserttipaikat kuitenkin äärimilleen, ja useimmille paikkakunnille järjestettiin toinen konsertti toisella

⁵³ Lisäksi Tauno Hannikainen ensikonsertissa, Stig Ribbing (1904–2002) Linköpingissä, Einari Marvia (1915–1967) Raumalla ja Erik Bergman Helsingissä.

ohjelmalla. Savonlinnassa *Flickan kom* olisi konserttiarvostelun mukaan ehdottomasti haluttu kuulla uudestaan (*Savonlinna* 11.2.1945). Mikkelissä laulu toistettiin (*Mikkelin Sanomat* 16.2.1945). Laulun esitykset tekivät kauttaaltaan vaikutuksen kiertueen kriitikoihin ja yleisöön (*Etelä-Suomen Sanomat* 25.2.1945; *Hämeen kansa* 27.2.1945; *Hämeen Sanomat* 27.2.1945; *Ilkka* 31.1.1945; *Lahti* 25.2.1945; *Vasabladet* 31.1.1945).

Flickan kom soi lied-resitaalien, sinfoniakonserttien ja levytyksen lisäksi siis myös Suomi-viikon tilaisuuksissa Ruotsissa maaliskuussa 1948, tällöin kolmessa kaupungissa, sekä Svenska litteratursällskapet i Finlandin vuosijuhlissa Helsingissä 1957. Sibelius-juhlakonserttien ohjelmassa se oli kerran, Rautawaaran ja Jalaksen ensimmäisen Sibelius-konsertin päätösnumerona joulukuussa 1945 Helsingissä.

Kun *Flickan kom* oli ohjelmassa, se yleensä päätti Sibelius-osaston. Laulun huipennus ja painokas päätös voittavat sekä esittäjän että yleisön puolelleen, minkä vuoksi se sopii päätösnumeroksi hyvin. Pianosäestyksellisissä konserteissa Sibelius-osasto sijoittui jälkipuolelle. Poikkeuksena edellä mainitun helmikuun 1945 Suomen kiertueen ensimmäisessä ohjelmassa kolme Sibeliuksen laulua päättivät Purcellin, Brahmsin ja Respighin jälkeen alkupuolen. *Flickan kom* -laulua edelsivät *Demanten på marssnön* ja *Souda, souda, sinisorsa*. Jälkipuoli oli kokonaan kotimainen.⁵⁴

Suurin osa *Flickan kom* -laulun esityksistä sijoittuu vuosiin 1945–1948. Äänellisiä esteitä sen esittämislle ei olisi ollut missään uran vaiheessa. Huippusävel gis^2 on tosin puoli sävelaskelta korkeampi kuin muiden Rautawaaran uransa loppupuolella laulamien samantyyppisten laulujen huippusävel g^2 . Tällaisia ovat ainakin *Hymn to Thais* ja *På verandan vid havet*, joita Rautawaara esitti vielä vuonna 1956. Ero ei mielestäni näissä lauluissa ole ratkaiseva, varsinkin, kun *Flickan kom* joka tapauksessa oli ohjelmistossa vielä 1957. Niin kuin artikkelin alkupuolella totesin, laulun fraasit tempaavat esittäjän yleensä mukaansa, jolloin korkea sävel voi olla helpompi toteuttaa kuin jonkin toisen laulun puolisävelaskelta matalampi huipennus. Esimerkiksi vahvan basson sisältävä orkestraalinen säestys, nousun sopiva vauhti, riittävät hengitystauot ja kohotahti avoimella vokaalilla auttavat tässä laulajaa. Kuitenkin esimerkiksi laulun vahva päätös erityisesti sopraanolle matalalla alueella gis^1 – cis^1 on voinut tuottaa hankaluuksia, vaikka Rautawaaralla vankka keskiala olikin.⁵⁵

Rautawaaran ohjelmistoa laulamalla voi todeta, että *Flickan kom* -lauluun verrattavia vokaalisia ominaisuuksia edellyttää Rautawaaran muus-

⁵⁴ Säveltäjänimänä Kuula, Ilmari Hannikainen ja Madetoja.

⁵⁵ Kiitokset sopraano, laulunopettaja Eeva Tenkaselle laulun toteuttamista koskevista kommentteista.

Aika	Kaupunki	Konserttitila	Tilaisuus/ järjestäjä	Pianisti/ Kapellimestari	Orkesteri
19.2.1927	Helsinki	Helsingin yliopiston juhlasali	Ensikonsertti/ Fazer Konserttitoi- misto	Tauno Hannikainen	
29.11.1934	Berliini	Bechstein-sali	Saksalais-suoma- lainen konsertti	Michael Raucheisen	
1935	Berliini		Levytyt	Hans Schmidt- Isserstedt	Berliinin filharmonikot
16.10.1938	Hampuri	Hampurin radio?	Radion kansan- konserttien sarja ”Die Nordische Brücke” -viikolla/ Nordische Gesell- schaft	Johannes Röder	Hampurin radio-orkesteri
15.12.1938	Tukholma		Ensimmäinen Ruotsin konsertti	Lars-Erik Larsson	Tukholman radio-orkesteri
30.1.1945	Vaasa			Cyril Szalkiewicz	
1.– 26.2.1945	Oulu, Kokkola, Joensuu, Varkaus, Savonlinna, Kuopio, Mikkeli, Lappeenranta, Lahti		Kiertueohjelma I x 10	Cyril Szalkiewicz	
25.4.1945	Linköping	Wallenberg- sali		Stig Ribbing	
2.12.1945	Helsinki	Konservato- rion konsert- tisali	Sibelius-resitaali I /Fazer	Jussi Jalas	
25.1.1945	Tammisaari			Cyril Szalkiewicz	
21.2.1946	Riihimäki	Riihimäen lyseo		Jussi Jalas	
4.4.1946	Turku	Akatemiatalo		Cyril Szalkiewicz	
3.12.1946	Rauma			Einari Marvia	
2.3.1948	Vesterås	Urheiluhalli	Suomi-viikko	Jussi Jalas	
5.3.1948	Tukholma	Kuninkaallisen teatteri	Suomi-viikon juh- lanäytös	Jussi Jalas	Kuninkaallinen hoviorkesteri
8.3.1948	Göteborg	Konserttitalo	Suomi-viikko	Jussi Jalas	
5.2.1957	Helsinki	Helsingin yliopiston juhlasali	Vuosijuhla/ Svenska litteratur- sällskapet i Finland	Erik Bergman	

Kuva 8. Rautawaaran tiedossa olevat esitykset Flickan kom -laulusta. Ylimä-
räisiä numeroita ei ole huomioitu.

ta ohjelmistosta esimerkiksi Gösta Nystroemin Rautawaaralle omistama laulu *Brunnen*⁵⁶ tai Ottorino Respighin *Nebbie*⁵⁷. Ohjelmisto painottui 1950-luvulla kuitenkin keskialan tai jopa matalaan ohjelmistoon. Esimerkiksi Sibeliuksen lauluista lyyriset *Säv, säv, susa* (ambitus b–g²) ja *Var det en dröm?* (h–gis²) jäivät ohjelmista pois 1950-luvun alkuvuosina, dramaattinen *Svarta rosor* (c¹–gis²) vuonna 1950, linjakas *Arioso* (h–a²) ja kiihkeä *Aus banger Brust* (cis¹–fis²) 1940-luvun viimeisinä vuosina.

Johtopäätökset

Kuten edellä esitellystä Jussi Björling -esimerkistä käy ilmi, Sibelius-esityksillään mainetta näyttäneen laulajan ohjelmisto saattaa olla suppea. Ylipäänsä laulajien esittämä Sibelius-ohjelmisto rajoittuu useimmiten enintään noin 15 lauluun Sibeliuksen runsaasta sadasta laulusta. Olisi ollut mahdollista, että myös Aulikki Rautawaaran Sibelius-ohjelmisto olisi ollut suppea ja keskittynyt kaikkien tunnetuimpiin lauluihin. Tämän tutkimuksen perusteella voi todeta, että näin ei ollut. Jos etabloitunutta asemaa tietyn säveltäjän musiikin esittäjänä voi perustella ohjelmiston laajuudella, Rautawaara on maineensa ansainnut.

Eniten Rautawaarakin toki esitti tunnetuimpia lauluja. Hänen ohjelmistonsa sisälsi kuitenkin myös harvoin kuultuja lauluja, mihin tiiviillä yhteistyöllä Sibeliuksen vävyn Jussi Jalaksen kanssa todennäköisesti oli vaikutusta. Toinen merkittävä henkilö Sibeliuksen lähipiiristä oli lanko Armas Järnefelt, jonka lauluja Rautawaara esitti suomalaisista säveltäjistä Sibeliuksen jälkeen eniten ja jonka johtamissa konserteissa hän esiintyi. Sibeliuksen musiikki merkitsi Rautawaaralle lapsesta saakka hänen omien sanojensa mukaan ”oikeastaan kaikkea” (Ikonen 1983). Oli kyseessä haastatteluissa heitetty huudahdus tai ei, uskon, että Rautawaaralle oli hyvin merkityksellistä, että hän sai Sibelius-ohjelmistoonsa itselleen omistetun *Hymn to Thais* -laulun syksyllä 1945.

Rautawaaran Sibelius-ohjelmisto ei laajentunut mitenkään tasaisen lineaarisesti vaan vaihtelevalla intensiteetillä, mutta kuitenkin koko 30 vuoden konserttiuran ajan. Syksy 1945 ja Sibeliuksen 80-vuotisjuhlinta tuolloin merkitsi ohjelmiston poikkeuksellista laajenemista. Osaa näissä konserteissa esitetystä uudesta ohjelmistosta Rautawaara ei esittänyt tietävästi koskaan muulloin. On kiinnostavaa, että Rautawaara konsert-

⁵⁶ Ohjelmistossa 1951–1952, ambitus a–g².

⁵⁷ Ohjelmistossa 1941–1952, ambitus dis¹–gis².

tiuransa viimeisinä vuosina opetteli uuden kokonaisen kahdeksan laulun Sibeliuksen opuksen 57. Vain *Kvarnhjulet* tästä opuksesta oli ollut aiemmin ohjelmistossa – tosin saksaksi. Kansainvälisen uran viimeisiä esiintymisiä oli Sibelius-viikkojen konsertti, jossa Rautawaara lauloi opuksen 57 lisäksi ohjelmistonsa modernistisinta ilmaisua edustavan Erik Bergmanin Rautawaaralle omistaman laulusarjan *Med dig*.

Ohjelmistossa pisimpään pysynyt *Flickan kom ifrån sin älsklings möte* ei päätenyt konserttiohjelmiin sotavuosina. Syytä tähän voi vain arvailla. Äänellisiä perusteluja tähän ei nähdäkseni ole. Rautawaaran ohjelmistossa oli tuolloin runsaasti saman tyyppisiä äänellisiä kvaliteetteja edellyttäviä lauluja. Sekä äänellisten edellytysten että suosion puolesta *Flickan kom* -laulua voisi verrata *Svarta rosor* -lauluun, jota Rautawaara esitti jatkuvasti myös sotavuosina. Ehkä *Flickan kom* jäi Sibelius-ohjelmiston ensimmäisenä uuden karttuvan ohjelmiston jalkoihin.

Ohjelmiston laajuuden lisäksi myös se, että Rautawaara todella esitti Sibeliuslaulua lähes kaikissa konserteissaan, paaluttaa hänen asemaansa Sibeliuslaulajana. Sibelius-ohjelmisto sopi Rautawaaran äänelle. Sibelius-ohjelmisto tarjosi ulkomailla mahdollisuuden erottautua sekä rakentaa ja esitellä suomalaista identiteettiä. Kotimaassa se oli väylä luoda yhteys sota- ja pula-ajan kurittaman yleisön kanssa ja vahvistaa kansallistunnetta.

Lähteet

Arkistolähteet

- Fazer Konserttitoimiston arkisto, Helsinki.
 Konserttiohjelmia 1909–1917
 Konserttiohjelmia 1938–1949
- Preussischer Kulturbesitz, Berlin.
 Digitale Sammlungen des Staatlichen Instituts für Musikforschung
 Konzertführer Berlin–Brandenburg 1920–2012
 Führer durch die Konzertsäle Berlins 1937–1938 18 (28). Tarkistettu
 26.4.2020. http://digital.sim.spk-berlin.de/viewer/image/775084921-18/285/LOG_0116/#
- Sibelius-Akatemian arkisto, Helsinki.
 Konserttiohjelmia 1903–1927, 1936–1945 (ei 1939–1940 eikä 1941–1942)
 SIBA 6/51
- Sibelius-museon arkisto, Turku.
 Aulikki Rautawaaran kokoelma, Sibelius-museo, talletus. (Turku)
Leikekirjat:
 Sanomalehtileikkauksia I 1918–1939
 Tidningsurklipp II 1939–1942

Tidningsurklipp III 1942–1944

Tidningsurklipp IV 1944–1947

Tidningsurklipp V 1947–1950

VI: Kritik 9 maj 1950–20 okt 1954

VII: Kritik 20 okt 1954 till –

(VIII) Intervjuer och kåserier. Utrikes och Finland 26/VII(?) 1934–15/IV 1942 Aulikki Rautawaara

(IX) Intervjuer och kåserier 15/IV 1942–18/XII 1948

(X) Kåserier och intervjuer 26 aug 1949–1954

Nuotit:

Sibelius, Jean. 1910. *Das Mührlad*. Berlin: Robert Lienau.

Sibelius, Jean. [1902/03]. *Sydämestäni rakastan*. Käsini kirjoitettu ajoittamaton kopia laulutekstillä.

Konserttiohjelmat

Ida Ekman

Anna Hagelstam

Signe Liljequist

Lea Piltti

Aulikki Rautawaara

Väinö Sola

Sibelius Program Finland 1920–1941

Anna Hagelstam

Signe Liljequist

Lea Piltti

Väinö Sola

Yleisradion arkisto, Helsinki.

Ikonen, Lauri, toim. 1983. *Aulikki Rautawaara*. Televisio-ohjelma, ensilähetys 27.12.1983. Tarkistettu 10.8.2020 <https://areena.yle.fi/1-50186832>.

Räsänen, Auli, toim. 1982. *Muistellessa. Aulikki Rautawaara*. Radio-ohjelma, ensilähetys 5.9.1982.

Räsänen, Auli, toim. 1983. *Aulikki Rautawaara. Laulajan työ*. Radio-ohjelma, ensilähetys 1.1.1983.

Similä, Markus, toim. 1966. Materiaalinauha radio-ohjelmaan *Kulttuurikuvia – Aulikki Rautawaara kertoo Sibeliuksesta ja Mannerheimista*. Äänityspäivä 18.10.1965.

Nuotit

Hannikainen, Väinö. 1927. *Myöhään*. Helsinki: Fazerin musiikkikauppa.

Nystroem, Gösta 1949. *Brunnen*. Stockholm: Nordiska musikförlaget.

Respighi, Ottorino 1968. *Nebbie*. Bologna: Edizioni Bongiovanni-Bologna.

Sibelius, Jean 1998. *Solo Songs with Piano Vol. 2*. (Jean Sibelius Works VIII/2), toim. Jukka Tiilikainen. Wiesbaden: Breitkopf & Härtel.

Sibelius, Jean 2000. *Solo Songs with Piano Vol. 3*. (Jean Sibelius Works VIII/3), toim. Jukka Tiilikainen. Wiesbaden: Breitkopf & Härtel.

Sibelius, Jean 2003. *Works for Voice and Orchestra Vol. 1*. (Jean Sibelius Works VIII/1), toim. Jukka Tiilikainen. Wiesbaden: Breitkopf & Härtel.

Sibelius, Jean 2005. *Solo Songs with Piano Vol. 4*. (Jean Sibelius Works VIII/4), toim. Jukka Tiilikainen. Wiesbaden: Breitkopf & Härtel.

Lehdet

Aamulehti	Lahti
Ajan Suunta	Lunds Dagblad
Berliner Zeitung	Mikkelin Sanomat
Etelä-Suomen Sanomat	Måndasrevyn
Etelä-Suomi	NSZ Rheinfront
Evening News	Ny Tid
Glasgow Herald	Pommersche Zeitung
Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning	Savonlinna
Göteborgs Morgonpost	Scotsman
Göteborgs Posten	Skånska Socialdemokraten
Hamburger Fremdenblatt	Stettiner General Anzeiger
Hamburger Tageblatt	Suomen Musiikkilehti
Hamburg Nachrichten	Suomen Sosialidemokraatti
Helsingborgs-Posten Skåne-Halland	Svenska Pressen
Helsingin Sanomat	Times
Hufvudstadsbladet	Uusi Suomi
Hämeen Kansa	Vasabladet
Hämeen Sanomat	Völkischer Beobachter
Ilkka	Warkauden Lehti
Iltalehti	Wiener Tag
Kirkkomusiikkilehti	Ylioppilaslehti
	Åbo Underrättelser

Kirjallisuus ja äänitteet

Adams, Byron. 2011. "Thor's Hammer": Sibelius and British Music Critics, 1905–1957". Teoksessa *Jean Sibelius and His World*, toim. Daniel M. Grimley ja Daniel M. M. Grimley, 120–146. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Borchard, Beatrix. 2001. "Amalie Joachim und die gesungene Geschichte des deutschen Liedes". *Archiv für Musikwissenschaft*, 58 (4): 265–299.

Broman-Kananen, Ulla-Britta. 2013. "Operasångerskan Emmy Achté som ikon för den finsk-nationella rörelsen". *Musiikki* 43 (3–4): 5–28.

Cowgill, Rachel ja Hilary Poriss, toim. 2012. *The Arts of the Prima Donna in the Long Nineteenth Century*. Oxford: Oxford University Press.

Dahlström, Fabian. 2003. *Jean Sibelius: Thematisch-bibliographisches Verzeichnis seiner Werke*. Wiesbaden: Breitkopf & Härtel.

Dahlström, Fabian, toim. 2005. *Jean Sibelius. Dagbok 1909–1944*. Helsinki: Svenska litteratursällskapet i Finland.

Gleißner, Ruth Maria. 2002. *Der unpolitische Komponist als Politikum: Die Rezeption von Jean Sibelius im NS-Staat*. Berlin: Lang.

Gray, Laura. 1996. "Sibelius and England". Teoksessa *The Sibelius Companion*, toim. Glenda Dawn Goss, 281–295. Westport, CT: Greenwood Press.

Gronow, Pekka. 1989. "Aulikki Rautawaara – Discography". *Finnish Music Quarterly* (4): 52–58.

- Hakosalo, Heini, Seija Jalagin, Marianne Junila ja Heidi Kurvinen, toim. 2014. *Historiallinen elämä: biografia ja historiantutkimus*. Helsinki: SKS.
- Hastings, Stephen. 2012. *The Björling Sound: A Recorded Legacy*. New York, NY: University of Rochester Press.
- Hiedanniemi, Britta. 1980. *Kulttuuriin verhottua politiikkaa: kansallissosialistisen Saksan kulttuuripropaganda Suomessa 1933–1940*. Helsinki: Otava.
- Hirvensalo, Eeva. 2008. "Aulikki Rautawaara (1906–1990)". *Kansallisbiografia*. Tarkistettu 8.4.2020. <https://kansallisbiografia-fi.czproxy.uniarts.fi/kansallisbiografia/henkilo/1511>
- Huttunen, Matti. 2002. "Suomalaisen esittävän taiteen historia". Teoksessa *Suomen musiikin historia. Esittävä säveltaide*, toim. Martti Haapakoski, Anni Heino, Matti Huttunen, Hannu-Ilari Lampila ja Katri Maasalo, 303–440. Helsinki: WSOY.
- Hyytiä, Osmo. 2012. *Suomi ja Hillerin Saksa 1933–1939*. Helsinki: Minerva.
- Jokisipilä, Markku ja Janne Könönen. 2013. *Kolmannen valtakunnan vieraat: Suomi Hillerin Saksan vaikutuspiirissä 1933–1944*. Helsinki: Otava.
- Jyrkiäinen, Reijo. 1993. "Julkiset konsertit 1932–1982". Teoksessa *Helsingin kaupunginorkesteri 1882–1982*, toim. Einari Marvia ja Matti Vainio, 669–776. Helsinki: WSOY.
- Kalela, Jorma. 2018. "Teoriattomuus historiantutkimuksen yhteiskuntasuhteessa". Teoksessa *Menneisyyden rakentajat: teorit historiankirjoituksessa*, toim. Matti O. Hannikainen, Mirka Danielsbacka ja Tuomas Tepora, 20–45. Helsinki: Gaudeamus.
- Karantonis, Pamela, Francesca Planica, Anne Sivuoja-Kauppalaa ja Pieter Verstraete, toim. 2014. *Cathy Berberian: Pioneer of Contemporary Vocality*. Burlington, VT: Ashgate.
- Kater, Michael H. 1997. *The Twisted Muse: Musicians and Their Music in the Third Reich*. New York, NY: Oxford University Press.
- Kinnunen, Tiina. 2014. "'Taistelevat sisaret': kaksoiselämäkerta Ellen Keystä ja Alexandra Gripenbergistä eurooppalaisina feministeinä". Teoksessa *Historiallinen elämä: biografia ja historiantutkimus*, toim. Heini Hakosalo, Seija Jalagin, Marianne Junila ja Heidi Kurvinen, 205–222. Helsinki: SKS.
- Koivulehto, Marja-Liisa. 1987. *Maikki Järnefelt-Palmgren: laulajattaren elämää*. Helsinki: WSOY.
- Kuparinen, Eero. 2008. *Antisemitismin musta kirja: juutalaisvainojen pitkä historia*. Jyväskylä: Atena.
- Kurkela, Vesa. 2017. "Suomen synty musiikkikulttuurissa: orkesterimusiikki ja julkisuus Helsingissä 1860–1910". *Musiikki* 47 (1–2): 41–85.
- Leskelä-Kärki, Maarit. 2006. *Kirjoittaen maailmassa: Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä*. Helsinki: SKS.
- Leskelä-Kärki, Maarit. 2012. "Samastumisia ja etääntymisiä: elämäkerta historiantutkimuksen kysymyksenä". Teoksessa *Tulkinnan polkuja: kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*, toim. Asko Nivala ja Rami Mähkä, 25–48. Turku: Turun yliopisto.
- Leskelä-Kärki, Maarit. 2017. *Toisten elämät: kirjoituksia elämäkertoista*. Vantaa: Avain.
- Levas, Santeri. 1960. *Järvenpään mestari*. Helsinki: WSOY.
- Levi, Erik. 2001. *Music in the Third Reich*. London: Palgrave.
- Meinander, Henrik. 2012. *Tasavallan tiellä: Suomi kansalaissodasta 2010-luvulle*. Suom. Paula Autio. Helsinki: Schildts & Söderströms.
- Murtomäki, Veijo. 2011. "Jean Sibeliuksen suhteet natsi-Saksaan eurooppalaisessa kontekstissa". *Musiikki* 41 (3–4): 5–68.
- Mäkelä, Tomi. 2007. *Jean Sibelius: Poesie in der Luft*. Wiesbaden: Breitkopf & Härtel.
- Nivanka, Leena. 1992. *Lea Pillti*. Helsinki: WSOY.

Poriss, Hilary. 2017. "Pauline Viardot, on rivalry". Teoksessa *Tracing Operatic Performances in the Long Nineteenth Century: Practices, Performers, Peripheries*, toim. Anne Kauppala, Ulla-Britta Broman-Kananen ja Jens Hesselager, 15–42. Helsinki: University of the Arts Helsinki. Tarkistettu 3.8.2020. <https://hdl.handle.net/10138/229833>

Posing, Birgitte. 2017. "How does one relate a complex life? Reflections on a polyphonic portrait of the minister and intellectual Bodil Koch (1903–1973)". Teoksessa *Biography, Gender and History: Nordic Perspectives*, toim. Erla Hulda Halldórsdóttir, Tiina Kinnunen, Maarit Leskelä-Kärki ja Birgitte Posing, 37–60. Turku: Turun yliopisto. Tarkistettu 3.8.2020. <https://www.utupub.fi/handle/10024/130972>

Pulkkis, Anna. 2014. *Alternatives to Monotony in Jean Sibelius's Solo Songs*. Väitöskirja, Sibelius-Akatemia. Tarkistettu 3.8.2020. <https://hdl.handle.net/10138/234858>

Rautavaara, Sini. 1988. "Sibeliuksen 'Svarta rosor' -laulun viisi tulkintaa". *Synteesi* (1–2): 86–88.

Rautavaara, Sini. 1989. "Die Rautavaara – the Countess". *Finnish Music Quarterly* (2): 40–48.

Rautavaara, Aulikki. *Aulikki Rautavaara: Telefunken Recordings 1934–1938*. Finlandia Records. 588152, 1992. CD.

Rautavaara, Pentti. 1958. "Pentti Rautavaara". Teoksessa *Suomalaisia musiikin taitajia*, toim. Maire Pulkkinen, 842–849. Helsinki: Fazerin musiikkikauppa.

Rutherford, Susan. 2006. *The Prima Donna and Opera 1815–1930*. New York, NY: Cambridge University Press.

Sirén, Vesa. 2012. *Aina poltti sikaria: Jean Sibelius aikalaisten silmin*. Helsinki: Otava.

Steinweis, Alan E. 2009. *Kristallnacht 1938*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Tiilikainen, Jukka [ajoittamaton]. "Yksinlaulut ja sovitukset lauluäänelle ja pianolle". *Jean Sibelius* -verkkosivusto. Tarkistettu 8.4.2020. <http://www.sibelius.fi/suomi/musiikki/laulut.htm>

Tiilikainen, Jukka. 2005. "Introduction". Teoksessa *Jean Sibelius Works. Works for Solo Voice Vol. 4*, toim. Jukka Tiilikainen, VII–XIII. Wiesbaden: Breitkopf & Härtel.

Toivakka, Svetlana 2015. *Alma Fohström: kansainvälinen primadonna*. Helsinki: Suomen musiikkitieteellinen seura.

Tunbridge, Laura. 2018. *Singing in the Age of Anxiety: Lieder Performances in New York and London between the World Wars*. Chicago, IL: University of Chicago Press.

Tägil, Ingela ja Martin Knust. 2015. "The Careers of Jenny Lind and Wilhelmine Schröder-Devrient: A Comparison". Teoksessa *Begegnung – Vermittlung – Innovation: Annäherungen an Musik- und Kompositionspraktiken im Europa des 19. Jahrhunderts*, toim. Melanie von Goldbeck ja Christine Hoppe, 85–132. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen. Tarkistettu 3.8.2020. <https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/32469>

Valtiala, Nalle. 2012. "Elmer Diktonius". Kirjailijatietokanta *Elmer*. Tarkistettu 13.5.2020. <https://elmerinfo.net/fi/kirjailijat/5-Diktonius-Elmer.html>

Weber, William. 2008. *The Great Transformation of Musical Taste: Concert Programming from Haydn to Brahms*. New York, NY: Cambridge University Press.